

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN YOKSULLUĞU
AZALTMADAKİ ROLÜ: ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA
ÜLKELERİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HANDAN ÖZGÜR

SOSYAL POLİTİKA ANABİLİM DALI

**DOÇ. DR. CEM KORKUT
DANIŞMAN**

ANKARA, 2023

ONAY SAYFASI

Handan ÖZGÜR tarafından hazırlanan “Doğrudan Yabancı Yatırımların Yoksulluğu Azaltmadaki Rolü: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri Örneği” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Politika Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Cem KORKUT	Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.	
Kabul ☐ Red ☐		
Doç. Dr. Fatih KAPLANHAN	İstanbul Sabahattin Zaim Üni.	
Kabul ☐ Red ☐		
Dr. Öğr. Üyesi Koray GÖKSAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.	
Kabul ☐ Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 30.01.2023

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Politika Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Yaşar YİĞİT

.....

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 30.01.2023

Handan ÖZGÜR

Önder, Ayça, Asya ve Ömer Çağın'a

TEŞEKKÜR

Başta tez yazım sürecimde desteğini esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Cem KORKUT'a, tezin savunulması sürecinde verdikleri önerilerle tez çalışmasının iyileştirilmesine katkılarından dolayı değerli tez savunma jürisi üyeleri Doç. Dr. Fatih KAPLANHAN ve Dr. Öğr. Üyesi Koray GÖKSAL'a,

Hayatımın her evresinde yanımda olan ve desteklerini her daim hissettiğim annem Cevahir ŞEKER ve babam Hüseyin ŞEKER'e,

Tüm sevgisiyle yanımda yürüyen, hayatımın her alanında beni destekleyen, motive eden ve yol gösteren eşim Önder ÖZGÜR'e en derin teşekkürlerimi sunarım. Son olarak sevgileriyle beni daha güçlü yapan çocuklarım Ayça, Asya ve Ömer Çağan ÖZGÜR'e minnettarım.

ÖZET

Doğrudan Yabancı Yatırımların Yoksulluğu Azaltmadaki Rolü: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri Örneği

Gelişmekte olan ülkeler çeşitli ekonomi politikaları uygulayarak ekonomik kalkınmalarını sağlamayı hedeflemektedirler. Ekonomik kalkınmışlığın en önemli göstergelerinden biri de şüphesiz ki ülkede yoksulluğun azaltılmasıdır. Bu bağlamda özellikle gelişmekte olan ülkeler sahip oldukları üretim faktörlerini kullanarak ve gelişmiş ve diğer gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırımları çekerek bu amaçlarını gerçekleştirmeyi amaçlarlar. Ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı sağlamadaki rolü ve yoksulluğu azaltmadaki önemi göz önüne alınarak gelişmekte olan ülkelere yönelik doğrudan yabancı yatırımlar ile çeşitli makroekonomik değişkenler ve yoksulluk arasındaki ilişki iktisat yazınında sıklıkla incelenmiştir. Bu çalışma 1995-2019 dönemi için yıllık veriler yardımıyla 12 Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesinde doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltmadaki rolünü Panel Vektör Otoregresyon (Panel VAR) yöntemini kullanarak incelemektedir. Çalışmada yoksulluk değişkeni olarak İnsani Kalkınma Endeksi kullanılmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların milli gelire oranının yanı sıra doğal kaynak gelirlerinin milli gelire oranı, işsizlik oranı, kişi başına düşen gelir ve dışa açıklık oranı gibi makroekonomik göstergeler de analize dâhil edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltmada önemli bir rolü olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: doğrudan yabancı yatırımlar, MENA ülkeleri, ekonomik büyüme yoksulluk

ABSTRACT

The Role of Foreign Direct Investment to Reduce Poverty: The Case of Middle Eastern and North African Countries

Emerging economies are aimed at achieving economic development by implementing various economic policies. One of the most important indicators of economic development is to reduce poverty. To do so, emerging economies use their factors of production and try to attract foreign direct investment from emerging and developed economies. Considering its role in providing economic growth and development and its importance in reducing poverty, the relationship between foreign direct investments and various macroeconomic variables has been frequently examined in the economics literature, especially in developing countries. This study uses annual data between 1995-2019 and utilized the panel Vector Autoregression (VAR) technique to analyze the role of foreign direct investment to reduce poverty in 12 Middle East and North African countries. The study handles the human development index as a Proxy for the poverty indicator. In addition to the share of foreign direct investment to gross domestic product, we also use the share of natural resource rents to gross domestic product, the unemployment rate, per capita gross domestic product, and trade openness in our analysis. Empirical findings of the study indicate that foreign direct investment plays a significant role to reduce poverty in sample countries.

Anahtar Kelimeler: foreign direct investment, MENA countries, economic growth, poverty

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	3
BEYAN	4
TEŞEKKÜR	6
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	iv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	v
TABLolar DİZİNİ.....	vi
1. GİRİŞ.....	7
2. GENEL BİLGİLER.....	12
2.1. Yoksulluk: Tanımlar ve Teorik Altyapı.....	12
2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	16
2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Yoksulluk İlişkisi: Mekanizmalar	22
2.4. Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Ekonomik Görünümü, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Yoksulluk	27
2.5. Literatür Taraması.....	35
3. VERİ VE YÖNTEM	48
3.1. Veri	48
3.2. Yöntem.....	50
3.2.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testleri.....	50
3.2.2. Birim Kök Testi	52
3.2.3. Panel Vektör Otoregresyon (Panel VAR) Yöntemi	53
4. BULGULAR	55
4.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Testleri Sonuçları.....	55
4.2. Birim Kök Testi Sonuçları.....	56
4.3. Panel Vektör Otoregresyon Modeli Sonuçları.....	58
5. TARTIŞMA.....	66
6. SONUÇ VE ÖNERİLER	68
7. KAYNAKLAR.....	70
ÖZGEÇMİŞ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

VAR	: Vektör Otoregresyon
MENA	: Ortadoğu ve Kuzey Afrika
WB	: Dünya Bankası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IKE	: İnsani Kalkınma Endeksi
GDP	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Konferansı
GMM	: Genelleştirilmiş Momentler Metodu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: DYY tarihsel seyri	17
Şekil 2: DYY'den alınan payların tarihsel seyri	18
Şekil 3: DYY'nin ülke gruplarına göre tarihsel seyri	19
Şekil 4: DYY'den ülke gruplarının aldığı payların tarihsel seyri	20
Şekil 5: DYY-Yoksulluk ilişkisine yönelik mekanizmalar.....	25
Şekil 6: Kişi başına düşen gelir.....	29
Şekil 7: MENA ülkelerinin küresel ekonomiden aldığı pay	30
Şekil 8: MENA ülkeleri işsizlik oranları.....	31
Şekil 9: Küresel DYY ve MENA ülkeleri	32
Şekil 10: Küresel DYY'den MENA ülkelerinin aldığı paylar	32
Şekil 11: Küresel DYY ve MENA ülkelerinde DYY (GSYİH içindeki paylar)	33
Şekil 12: MENA ülkelerinde yoksulluk	35
Şekil 13: dlnike değişkeninin dyd değişkenine verilen şoka tepkisi.....	60
Şekil 14: dlnike değişkeninin dis_tic değişkenine verilen şoka tepkisi	61
Şekil 15: dlnike değişkeninin dkg değişkenine verilen şoka tepkisi.....	62
Şekil 16: dlnike değişkeninin dissiz değişkenine verilen şoka tepkisi.....	63
Şekil 17: dlnike değişkeninin lnkbg değişkenine verilen şoka tepkisi.....	64

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Değişkenlerin açıklamaları ve tanımlayıcı istatistikler	48
Tablo 2: Yatay kesit bağımlılık testleri sonuçları	56
Tablo 3: CADF Birim kök testi sonuçları	57
Tablo 4: VAR modeli uygun gecikme uzunluğu seçimi	58
Tablo 5: LM Otokorelasyon testi sonuçları	59
Tablo 6: Varyans ayrıştırma sonuçları.....	64

1. GİRİŞ

Yoksulluk sorunu insanoğlunun tarih boyunca karşı karşıya kaldığı, yalnızca ekonomik değil sosyal ve siyasal bir sorundur. Yoksulluğun yalnız bir ekonomik problem olmaktan çıkıp çok yönlü ve küresel bir probleme dönüşmesi özellikle 1980’li yıllardan itibaren artan küreselleşme ile birlikte olmuştur (Evcim vd. 2019). Bu bağlamda yoksulluk, dünyadaki her ulusu bir ya da birden fazla boyutta ve farklı ölçülerde etkileyen çok yönlü ve küresel bir olgudur (Anigbogu vd. 2016).

Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 2015 yılında ortaya konulan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nin (Sustainable Development Goals, SDG) başında 2030 yılına kadar küresel çerçevede “Yoksulluğun Yok Edilmesi ve Sıfır Açlık” hedefleri yer almaktaydı (Aloui and Maktouf, 2021). Birleşmiş Milletler (BM) Binyıl Zirvesi’nde 149 ülke tarafından kabul edilen bu “Binyıl Hedeflerinin” temel amacı 2015 yılına kadar yoksulluğun yarıya indirilmesiydi. Bu hedeflerinin gerçekleştirilmesi için uygulamaya konulacak her türlü makroekonomik istikrar ve diğer politikaların etkileri değerlendirilmektedir (Laderchi vd. 2003).

2015 yılı için konulan bu hedefler karşılanmış olmasına karşın dünyada pek çok gelişmekte olan ülke halen yüksek yoksulluk oranlarıyla karşı karşıya kalmaktadır (Bilal Khan vd. 2019). 2015 yılında Birleşmiş Milletler nezdinde imzalanan “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” yoksulluğun azaltılması için ülkeler arası ilişkilere büyük önem atfetmekte ve ülkeleri baskı altına almaktadır (Dhrifi vd. 2020).

Dünya Bankası Yoksulluk Raporu (2022)’ye göre 1990 yılında küresel düzeyde günlük geliri 2,15 ABD Doları altında yaşayan nüfusun oranı %38 iken 2019 yılı sonu itibarıyla bu oran %8.4’e gerilemiştir. Diğer bir ifadeyle bir yoksulluk ölçütü olarak 2.15 ABD Doları altında yaşayan ve böylelikle yoksul olarak nitelenen nüfusun oranı %10’un altına düşmüştür.

Ancak, dünya genelinde tek haneli rakamlara indiği görülen yoksulluk oranının

lkeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini ifade etmek gerekir. Şöyle ki, Dünya Bankası 2017 yılı verilerine göre Sahraaltı Afrika lkesi olan Somali’de nüfusun yaklaşık üçte biri bu sınırın altında yaşamını sürdürmektedir. Öte yandan Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) lkeleri ortalamasında bu oran %8 seviyelerindeyken Doğu Asya ve Pasifik bölgesinde %1 civarındadır. Bu bağlamda, ülkeler arası derin farklılıklar yoksulluğun azaltılması adına politika yapıcılar tarafından adımlar atılması gerekliliğini halen ortaya koymaktadır.

1980’li yıllar öncesinde dünya genelinde ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde geçerli olan temel politika dışa kapalı korumacı üretim politikalarıydı. 1980’lerden itibaren ise özellikle arz-yönlü iktisat politikalarının uygulanmaya başlanması, regülasyonların azaltılması, mal ve hizmet hareketlerinin serbestleşmesiyle birlikte ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler derinleşmeye başlamıştır. Birçok lke ticarete korumacı politikaları oluşturan kotalar, tarifeler gibi uygulamaları hafifletmeye ve yavaş yavaş terketmeye başlamıştır (Quinonez vd. 2018).

Serbestleşme hareketlerinin hızlanmasıyla birlikte gelişmekte olan ülkelerin yatırım harcamalarının finanse edilmesi için gerekli olan tasarruflar dış finansman yoluyla sağlanabilir hale gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelerdeki tasarruf açıklarının giderilmesi sıcak para şeklinde nitelendirilen portföy yatırımları yoluyla finanse edilebileceği gibi bu yatırımlardan daha kalıcı nitelikte olan doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla sağlanabilmektedir. Böylelikle doğrudan yabancı yatırımlar söz konusu tasarruf açıklarının giderilmesi için önemli bir rol üstlenmektedir (şahbaz vd. 2016).

Doğrudan yabancı yatırımlar en genel tanımıyla başka bir ülkedeki yerleşik işletmenin bir ülkede uzun süreli ilişki kurmak amacıyla gerçekleştirmiş olduğu yatırımları kapsamaktadır (IMF, 1993). Doğrudan yabancı yatırımlar da portföy yatırımları gibi sermaye transferi olmakla birlikte bu yatırımlar teknoloji, organizasyon, bilgi birikimi, makine teçhizat aktarımını da sağlamaktadır (Mucuk ve Demirsel, 2009).

Neoliberal politikaların hız kazanmasıyla ve tüm dünyaya yayılmasıyla birlikte uluslararası sermaye akışlar ve bu akışların içinde yer alan doğrudan yabancı yatırımlar son on yıllarda önemli ölçüde artış göstermiştir (Quinonez vd. 2018). UNCTADSTAT verilerine göre 1980’li yıllardan 2000’li yıllara kadar gelen süreçte doğrudan yabancı

yatırımlar 1,5 milyar USD seviyesine ulaşmıştır. Dünya genelindeki toplam doğrudan yabancı yatırımların izlediği seyir ülke grupları ve bölgeler bakımından da benzerlikler göstermektedir. 2015 yılı itibarıyla 2 milyar USD'nin üzerine çıkan küresel doğrudan yabancı yatırımlar sonrasındaki yıllarda ortaya çıkan Covid-19 pandemisi ve sair sebeplerle 1,5 milyar USD seviyesine gerilemiştir. Ülke grupları açısından bakıldığında ise 2019 yılı sonu itibarıyla gelişmekte olan ülkelerin küresel doğrudan yabancı yatırımlardan aldığı pay %50'nin üzerine çıkmış ve gelişmiş ülkelerin üzerine çıkmıştır. Asya ülkeleri bu alanda büyük bir atılım gerçekleştirmesine karşın Afrika ülkelerinin doğrudan yabancı yatırımlardan aldıkları pay oldukça düşüktür.

Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülke açısından öneminin bu yatırımların ülkede ortaya çıkardığı ekonomik etkilerden kaynaklandığı söylenebilir (Sariso ve Koc, 2012). Doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkede çeşitli kanallardan istihdam, ekonomik büyüme, kalkınma ve bu yolla yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu kanallardan birinin yeni iş alanları yaratma ve yönetsel kabiliyetlerin transfer edilmesi yoluyla çalıştığını söylemek mümkündür. Şöyle ki, doğrudan yabancı yatırımlar yeni iş alanları yaratarak ve bilgi transferi sağlayarak milli geliri arttırmakta ve bu yolla ülkedeki yoksulluğun azaltılmasına katkı sunmaktadır (Do vd. 2021). Diğer bir kanalın ise doğrudan yabancı yatırımların ülkede özel sektör firmaları arasındaki rekabeti arttırması, artan rekabetin yeni teknolojilerin üretimini hızlandırması ve bu sayede ekonomik refahı arttırması yoluyla işlediği ifade edilmektedir (Gohou ve Soumare, 2012). Bunlara ek olarak tarafından hem yatırımların ve üretimin artmasıyla doğrudan artan gelir ve kurumlar vergileriyle hem de artan istihdam sayesinde artacak gelir vergileriyle devletin vergi gelirlerinin yükselmesi sosyal harcamaların artmasını sağlayarak yoksulluğun azalmasına katkıda bulunacaktır Fauzel vd. (2016).

Ülkeler arasındaki bu farklılıkların giderilmesi ve yoksulluğun azaltılması için geliştirilmesi gereken politikaların tespit edilebilmesi araştırmacı ve akademisyenlerin yoksulluk ve çeşitli makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri incelediği çalışmaların sayısını arttırmaktadır. Şüphesiz doğrudan yabancı yatırımlar da yoksulluk ile çeşitli kanallardan bağlantılı olan bir gösterge olarak yoksulluğun azaltılması ve bu yönde politikalar geliştirilebilmesi için önemli bir araçtır.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesi, farklı kültürlerle, sosyal ve ekonomik

özelliklere sahip ülkelerden oluşan bir bölge olarak özellikle yukarıda da değinildiği üzerinde küresel doğrudan yabancı yatırımlardan az pay alan ve özellikle yoksulluğun da görece yüksek olan ülkelerin de yer aldığı bir coğrafyadır. Örneğin Dünya Bankası verilerine göre 2017 yılı sonunda bir MENA ülkesi olan Somali’de günlük geliri 2,15 USD altında olan ve yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfusun oranı %70’in üzerindedir. Bu bağlamda MENA ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlar ile yoksulluk arasındaki ilişkinin incelenmesi politika yapıcılara ışık tutabilecek ve çeşitli politikalar geliştirilebilmesine katkı sağlayabilecektir.

Bu çalışmada Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde DYY’nin yoksulluğu azaltmadaki rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada verileri temin edilebilen 12 MENA ülkesinde (Cezayir, Bahreyn, Mısır, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Moritanya, Fas, Suudi Arabistan, Sudan ve Tunus) DYY’nin yoksulluk üzerindeki etkisi 1995-2019 dönemi için incelenmiştir. Çalışmanın temel araştırma sorusu doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk üzerindeki etkisi olmakla birlikte dışa açıklık oranı, işsizlik oranı, kişi başına düşen gelir ve doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerin milli gelir içindeki payı da kontrol değişkenler olarak analize dâhil edilmiştir. Bu bağlamda çalışma MENA ülkelerinde yoksulluk-doğrudan yabancı yatırımlar bağlantısını çeşitli kontrol değişkenler yardımıyla analiz ederek ilgili alanyazının genişlemesine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Öte yandan, MENA ülkeleri özellikle doğal kaynak zengini ülkeleri de içerdiğinden doğrudan yabancı yatırımlar-yoksulluk bağlantısının doğal kaynak gelirlerinin etkisi de dâhil edilerek incelenmesi çalışmayı alanyazındaki diğer çalışmalardan ayırmaktadır. Diğer taraftan çalışmada yoksulluk göstergesi olarak İnsani Kalkınma Endeksi (HDI, IKE) değişkeni kullanılmıştır. Bu endeks Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından geliştirilen ve eğitim, okuma-yazma, ortalama yaşam beklentisi, hayat kalitesi ve refah düzeyine ilişkin pek çok göstergeyi içinde barındıran oldukça kapsamlı bir endekstir.

Bu tez çalışması 6 bölümden oluşmaktadır. Tezin ikinci bölümünde yoksulluğun temel teorik tanımlarına, doğrudan yabancı yatırımların tanımlarına ve doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin çeşitli verilere doğrudan yabancı yatırımlar ile yoksulluk arasındaki bağlantıyı ortaya koyan çeşitli mekanizmalara, MENA ülkelerinin ekonomik görünümüne ilişkin detaylara ve mevcut literatür özetine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise veri ve ampirik metodoloji tanımlanmıştır. Dördüncü ve beşinci bölümlerde ampirik uygulama ve bu uygulamaların bu sonuçlarına ilişkin tartışmalara yer verilmiştir. Son bölümde tez

alışması sonuçlandırılmıştır.

2. GENEL BİLGİLER

2.1. Yoksulluk: Tanımlar ve Teorik Altyapı

Yoksulluk ekonomi ve sosyoloji gibi pek çok alandaki akademisyenler ve araştırmacılar tarafından irdelenen ve tartışılan oldukça karmaşık bir olgudur. Hem gelişmiş ülkelerde hem de özellikle gelişmekte olan ülkelerde en önemli toplumsal ve ekonomik problemlerden biri olması yoksulluğun gündemini sıcak tutmasına sebep olmuştur (Şahbaz vd. 2016). Her ne kadar pek çok kurum ve disiplin tarafından araştırma konusu olsa da yoksulluğun herkesçe kabul edilmiş kesin bir tanımı bulunmamaktadır. Bu bağlamda yoksulluk bu alanda çalışan akademisyenler ve kurumlar tarafından pek çok şekilde tanımlanmıştır.

Örneğin Lipton ve Ravallion (1993) yoksulluğun en yaygın kullanımıyla kişinin veya bir grubun ya mutlak anlamda ya da içinde yaşadıkları toplumun standartlarına göre makul olarak belirlenen minimum bir ekonomik refah seviyesinin altında kalması şeklinde ifade edilebileceğini belirtmiştir. Curtis ve Cosgrove (2018) ise yoksulluğun ilk olarak “yeteri kadar paraya sahip olunmaması” şeklinde tanımlanabileceğini ifade ederek paranın da hayatta kalmak üzere satın alınması istenen malları almak için kullanılacak bir araç olduğundan bahsetmişlerdir. Diğer bir tanımlamanın ise “yeteri kadar yiyeceğe sahip olunamaması” şeklinde yapılabileceğini savunarak bu iki tanım birbirine eklendiğinde yoksulluğun da çok yönlü bir kavram haline geldiğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, Dünya Bankası (2004), tanımı biraz daha genişleterek farklı ülke koşullarına da uyarlanabilen bir şekilde yoksulluğu “birçok boyutu kapsayan, refaktan belirgin yoksunluk” olarak tanımlamaktadır. Dünya Bankası’nın ilgili bu tanımına göre yoksulluk sağlık ve eğitime ulaşmayı, daha insani koşullarda hayatta kalmak için gerekli mal ve hizmetleri de kapsamaktadır.

Böylelikle yoksulluğun farklı şekillerde tanımlanması iyi toplum ve iyi yaşam beklentilerini de yansıtmakta ve bu açıdan birbirinden farklı yoksulluk ölçütlerini de beraberinde getirmektedir (Laderchi vd. 2003). Yoksulluğun homojen bir yapıda olmaması etkilediği farklı grupların varlığından kaynaklanmakla birlikte yoksulluğun tanımlanmasında da genel olarak fakirleşme, yoksunluk, eşitsizlik gibi kavramları

kullanılmaktadır (Sameti vd. 2012).

Tezin bu bölümünde yoksulluğa ilişkin akademisyenlerce ve kurumlarca yapılan tanımlamalara bazı gruplandırmalara gidilerek yer verilecektir. Yoksulluğun tanımlanmasına ilişkin oldukça geniş bir alanyazın bulunmaktadır.

Alanyazında yer alan tanımlamalara göre yoksulluğun ilk olarak mutlak ve göreceli yoksulluk şeklinde tanımlanması mümkündür.

Yoksulluğun en sık kullanılan tanımlarından bir tanesi mutlak yoksulluktur. Townsend (1979) mutlak yoksulluğun temel kavram olduğunu söylemektedir. Mutlak yoksulluk bir sınıra dayalı olarak ifade edilen yoksulluk tanımlama biçimidir. Ravallion (1992) mutlak yoksulluk kavramını kişilerin asgari düzeyde belirli bir refah seviyesine erişememe durumu şeklinde ifade etmiştir. Mutlak yoksulluk genel olarak bir bireyin gıda, barınma, giyim ve diğer temel mal ve hizmetlere yönelik temel ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan asgari gelir miktarına erişememesi durumunda bireyin yoksul olarak sınıflandırılmasını ifade eder. Diğer bir ifadeyle bu tanımlama, yoksulluğun, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli kaynaklara ve gelire sahip olmadığı bir yoksulluk durumu olduğu görüşüne dayanmaktadır (Dünya Bankası, 2015).

Ancak, diğer taraftan yoksulluğun bu tanımı bireyin refahını ve topluma katılma yeteneğini etkileyebilecek diğer faktörleri hesaba katmadığı için çok dar ve yetersiz olmakla eleştirilmiştir. Mutlak yoksulluk kavramı farklı bölgelerdeki yaşam maliyetindeki farklılıklarını veya sosyal ve ekonomik eşitsizliğin bireyler ve topluluklar üzerindeki etkisini hesaba katmamaktadır (Alkire vd. 2012). Bu bağlamda, mutlak yoksulluk tanımı, yoksulluğun tüm karmaşıklığını ve dinamiklerini yakalayamadığı için eleştirilmiştir.

Bu alanda çalışan bilim insanları ve araştırmacılar bu eleştirilere yanıt olarak daha geniş bir faktör yelpazesini içeren alternatif yoksulluk tanımları önermişlerdir. Şöyle ki bazı akademisyenler yoksulluğu sosyal dışlanma açısından tanımlayarak yoksulluğun yalnızca basit bir gelir eksikliği olmadığını, daha ziyade bireylerin topluma tam olarak katılmasını sağlayan fırsatlara ve kaynaklara erişim eksikliği olduğunu ileri sürmüşlerdir (Atkinson, 2003).

Böylelikle ortaya konulan yeni yoksulluk tanımlaması bireyi yalnızca biyolojik bir varlık olarak görmekten çıkmış ve bireyin sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını ve yaşadığı toplum içindeki göreceli konumunun da göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmektedir (Şahbaz vd. 2016). Mutlak yoksulluğun daha genişletilmiş şekilde ifade edildiği bu yoksulluk tanımlaması göreceli yoksulluktur. Göreceli yoksulluk sosyal bir varlık olan insanın içinde bulunduğu toplumun sahip olduğu şartlara göre belirlenen ortalama bir seviyenin altında kalma durumunu ifade etmektedir. Sen (1999) da yaptığı tanımlamada göreceli yoksulluğu temel ihtiyaçların mutlak olarak karşılanması ancak içinde yaşanılan toplumun genel refah seviyesinin altında bulunulması nedeniyle bireyin sosyal hayata katılımının engellenmesi durumu olduğunu ifade etmektedir (Evcim vd. 2019). Bu açıdan bakıldığında göreceli yoksulluk kavramı, yoksulluğun toplumdan topluma, ülkeden ülkeye farklılaşabileceğini, yoksulluğun sosyal ve ekonomik eşitsizliğin hem nedeni hem de sonucu olabileceğini vurgulamaktadır.

Alanyazında yoksulluk tanımlamalarının sınıflandırmasında bir diğer ayrım ise parasal yaklaşım (gelir yaklaşımı) ve kapasite yaklaşımıdır. Araçsal bir değere sahip olmak suretiyle bireylerin gelirlerini değer verdiği bir hayatı yaşamasını sağlayacak şeyleri elde etmek için kullanması iktisatçıların onu refah veya yoksulluk için bir vekil olarak kullanmasının nedeni olarak göze çarpmaktadır (Curtis ve Cosgrove, 2018). Yoksulluğun tanımlanması ve ölçülmesinin karmaşık yapısı nedeniyle yoksulluğun ölçülebilmesinin parasal yaklaşımla gerçekleştirilebileceği savunulmaktadır. Laderchi vd. (2013) parasal yaklaşıma göre yoksulluğun bir bireyin belirli bir minimum kaynak düzeyinin ne kadar altında kaldığını gösterdiğini ifade etmektedir. Bu tanımdan hareketle parasal yaklaşım yoksulluğu çeşitli nesnel ve tek tip ölçütlerle, belirli metrikler kullanarak oluşturulan metodolojileri kapsamaktadır (Sameti vd. 2012). Bu temel tanımlamadan da anlaşılabilceği üzere parasal yaklaşım her bir birey için yoksulluk ölçütü geliştirirken bireylerin heterojenliğinin tek bir ölçüte indirgenebileceğini savunmaktadır.

Parasal yaklaşıma göre geliştirilen yoksulluk ölçütlerinde bireylerin gelirleri önem arz etmektedir. Bu nedenle bireyin yoksul olarak sınıflandırılmasında gelir düzeyinin doğru olarak belirlenmesi ve ölçülmesi gerekmektedir. Özellikle yoksulluk hesaplamasında ölçüt olarak kullanılan kişisel gelirin milli gelir hesaplarına da dâhil olmayan çeşitli kaynaklardan elde edilen ve diğer bir yönüyle de belgelendirilemeyen gelirlerden de oluşabileceği hususu bu yaklaşımın dezavantajlarından biri olarak göze çarpmaktadır.

Diğer bir dezavantaj ise gelir veya diğer bir ifadeyle yeterli paraya sahip olmanın, bireylerin değer verdiği hayatı yaşamalarını garanti edememesinden ileri gelmektedir. Gelir seviyesi olarak toplumun çok üst kademesinde yer almasına karşın gerek sağlık gerekse farklı nedenlerle çeşitli sosyal, kültürel veya medeni haklardan ve imkânlardan mahrum olunması mümkün olabilmektedir (Curtis ve Cosgrove, 2018).

Yoksulluğu tanımlamaya yönelik bir diğer yaklaşım, bireylerin ve toplulukların kabiliyetlerine odaklanmaktır. Kapasite yaklaşımı olarak bilinen bu tanım, en genel anlatımıyla bireylerin bir değer atfettikleri hayatlarını sürdürme yeteneğine sahip olmalarını sağlamalarının önemini vurgulamaktadır. Bu yaklaşıma göre, yoksulluk sadece bir gelir eksikliği değil, sosyal, ekonomik ve politik hayata katılmak ve bunların getirilerinden yararlanmak için gerekli yeteneklerin eksikliğidir.

Kapasite yaklaşımı Nobel Ödüllü iktisatçı ve filozof Amartya Sen ile ilişkilendirilmektedir. Sen (1985) parasal yaklaşımın tüketilen ürünün fayda bazında ölçümü açısından gösterge olduğunu ancak bireyin refahı açısından iyi bir gösterge olmadığını ifade etmektedir. Parasal yaklaşımın aksine fırsat, seçim ve çeşitli özgürlüklerden yoksun bırakılmaya dikkat çeken bu yaklaşım ülke ekonomisinin genelinden ziyade bireylere odaklanmaktadır (Curtis ve Cosgrove, 2018).

Genel olarak kapasite yaklaşımının kullanımı, parasal gelir elde edilmesinin yanında sağlık, beslenme ve eğitim için kaynakların daha verimli kullanılması, kaynakların etkin tahsis edilmesi gibi daha geniş bir değerlendirme yelpazesine vurgu yapmaktadır (Laderchi vd. 2003). Amartya Sen tarafından ortaya konulan kapasite yaklaşımı birey ve grupların refah seviyelerini, bireyler arasındaki eşitsizliği ve bu bağlamda yoksulluğu değerlendirme çerçevesi oluşturmaktadır. Sen tarafından ortaya konulan bu çerçeve işlevsellikle ölçülen gerçekleşen refah seviyesi ve kapasiteyle ölçülen potansiyel refah seviyesidir (Sameti vd. 2012). Kapasite yaklaşımı özgürlüklere, diğer bir ifadeyle seçim yapabilme kabiliyetine dayanmaktadır. Yapılacak seçimlerdeki kabiliyetler bireylerin kapasiteleriyle ilişkilendirilmektedir (Curtis ve Cosgrove, 2018).

Yoksulluk alanyazınında bu sınıflandırmaların yanında yoksulluğu başkaca tanımları ve bu bağlamda farklı şekilde gruplandırmalarına da rastlamak mümkündür. Bu tanımlamalardan bazıları yaşam koşullarına bağlı olan insani yoksulluk, öznel

değerlendirmelere dayalı öznel yoksulluk ve zaman ve mekâna dayalı ölçütler üzerinden ifade edilen kır-kent yoksulluğu kavramlarıdır (Evcim vd. 2019). İnsani yoksulluk kavramı bireylerin insana yakışan yaşam şartlarını sağlayamaması durumunu ifade etmekle birlikte çok çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik şartlara bağlı olarak belirlenmektedir. Öznel yoksulluk ise kişinin kendi belirlemiş olduğu öznel kriterleri temel almak suretiyle kendisini yoksulluk olarak tanımlamasıdır. Kır yoksulluğu kavramı kırsal kesimde yaşayan bireylerin sağlık, eğitim, çeşitli altyapı hizmetleri gibi hizmetlere erişeme durumunu ifade ederken, kent yoksulluğu ise herhangi bir işte çalışmama, sosyal güvenceye sahip olmama, barınma gibi ihtiyaçlar çerçevesinde değerlendirme yapıla bir yoksulluk kavramıdır (Evcim vd. 2019).

Böylelikle yoksulluk kavramının çok yönlü bir kavram olduğu ve her ne kadar tarihsel süreç içerisinde Adam Smith'ten bu yana temel olarak “erişememe” durumu olarak nitelendirilse de yoksulluğun tanımı üzerinde bir fikirbirliğine varılamadığı anlaşılmaktadır. Yoksulluğun tanımlanması aynı zamanda yoksulluğun ölçülmesi ve bu bağlamda yoksulluğun azaltılmasına yönelik politikalar geliştirilmesi bakımından önemlidir. Global düzeyde çeşitli karşılaştırmalar yapmak için belirli ölçütler geliştirilmeye çalışılmakta ve böylelikle hem ülkeler arası hem de aynı ülke içerisinde bölgeler arası yoksulluk seviyesi farklılıklarının ortaya konulmasına ve yoksulluğun azaltılması için politikalar geliştirilmesine çalışılmaktadır.

2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

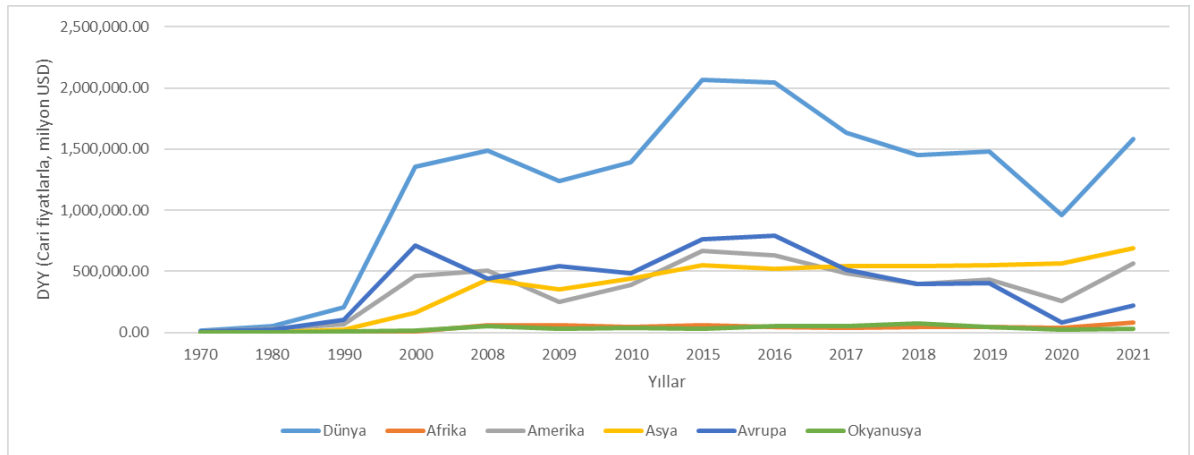
1970’li yıllarda yaşanan petrol krizleri, artan enflasyon oranlarına eşik eden ekonomik daralmalar neticesinde tüm dünyada ekonomiler stagflasyon problemiyle karşı karşıya kalmışlardır. O yıllara değin kullanılan ekonomik politikaları stagflasyon probleminin çözümü konusunda yetersiz kalmış ve ülkeler yeni bir paradigma değişim sürecine girmişlerdir. 1980’li yıllardan itibaren uygulamaya alınan arz-yönlü ekonomi politikaları tüm dünyada küreselleşme rüzgârlarını da beraberinde getirmiş, ülkeler arasındaki mal ve sermaye hareketlerinin önündeki engeller giderek azaltılmaya ve kaldırılmaya başlamıştır.

1980’li yıllarda tüm dünyada başlayan serbestleşme hareketleri gerek ülke içerisinde regülasyonların azaltılması yoluyla gerekse ülkeler arasındaki sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması yoluyla uygulanmıştır. Bu bağlamda serbestleşme

faaliyetleri ülkeler arasındaki mal ve hizmet ticaretinin canlanmasının yanında yabancı sermayenin de bir ülkeden diğerine kaymasına imkân sağlamıştır (Erçakar ve Güvenoğlu, 2018). Artan küreselleşme neticesinde gelişmiş ülkelerdeki fonlar yüksek getiri arama dürtüsüyle hareket etmeye başlayarak getirinin daha yüksek olduğu ülkelerde para ve sermaye piyasalarında ve mal ve hizmet piyasalarında yatırımlar yapmaya başlamıştır. Zira ülkelerin dışa açılmasıyla birlikte gelişmekte olan ülke piyasalarındaki iş fırsatlarının, yatırım imkânlarının, kar olanaklarının farkına varılmıştır (Paul ve Jadhav, 2020).

Doğrudan yabancı yatırım (DYY), en genel ifadeyle yabancı bir ülkedeki bir şirketin veya varlıkların yabancı bir kişi veya kuruluş tarafından doğrudan sahipliğini veya kontrolünü içeren bir yatırım türüdür. DYY, bir işletmenin mevcut ülke sınırlarını aşarak, diğer bir ülkede üretim tesisi kurması ya da mevcut bir üretim birimini satın almasıdır. Bu bakımdan DYY, yabancı bir ülkede yeni bir şirket kurma veya mevcut bir şirketi satın alma şeklinde olabilmekte ve gayrimenkul, altyapı ve diğer varlıklara yapılan yatırımları içerebilmektedir. Ev sahibi ülkelerin tasarruf açıklarının giderilmesine katkıda bulunan DYY bu ülkelerde altyapı, reel sektör ve teknoloji yatırımlarına katkıda bulunmaktadır (Yılmaz, 2010).

Doğrudan yabancı yatırımların tarihsel seyrine bakıldığında sermaye hareketlerinin serbestleşmeye başladığı 1980'lerden itibaren özellikle 2000 yılına kadar oldukça yüksek trendli bir artışın olduğundan söz edilebilir. Şekil 1 doğrudan yabancı yatırımların dünya ve bölgeler seviyesinde yıllar itibarıyla seyrini göstermektedir.

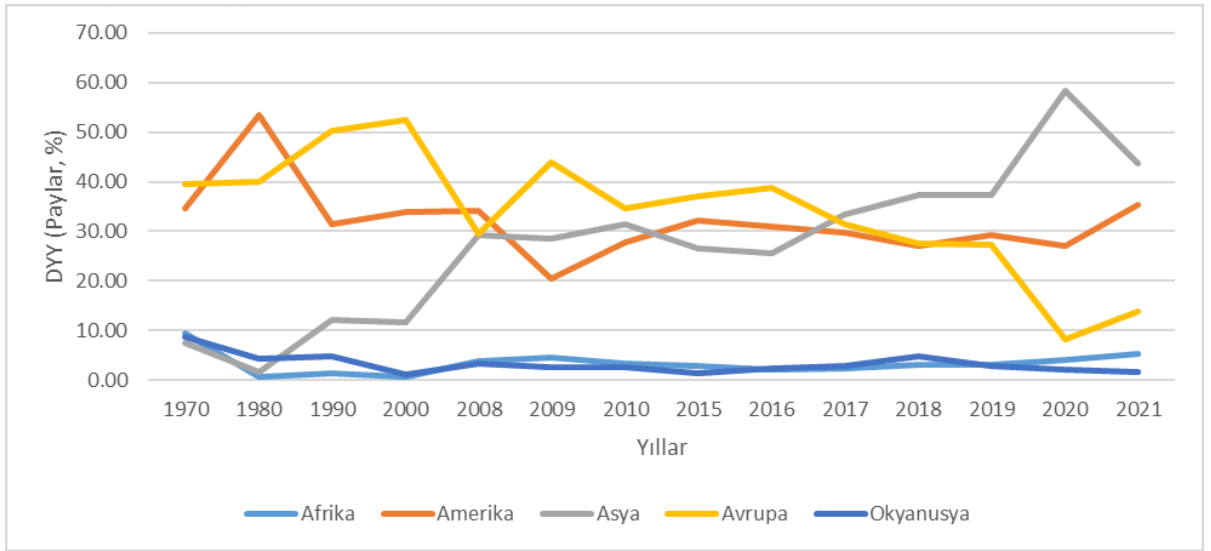

Kaynak: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTADSTAT)

Şekil 1: DYY tarihsel seyri

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle birlikte doğrudan yabancı yatırımlar dünya genelinde çok hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Özellikle 1980'li yılların

başından 2000'lerin başına gelene kadar geçen süreçte doğrudan yabancı yatırımlar 1,5 milyar USD seviyesine ulaşmıştır. Dünya genelindeki toplam doğrudan yabancı yatırımların izlediği seyir Asya ülkeleri dışarda bırakıldığında benzerlikler göstermektedir. Şöyle ki 2007 yılının sonunda Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ve sonrasında tüm dünyayı etkileyen küresel finansal kriz döneminde toplam doğrudan yabancı yatırımlar önemli bir düşüş kaydetmiştir. Daha sonrasında toparlanma sürecine girmiş olsa da Covid-19 virüsünün patlak vermesi ve tüm dünyayı etkisi altına almasıyla birlikte toplam doğrudan yabancı yatırımlar yine eğilim yönünün aşağıya çevirmiştir. Asya ülkelerine yönelik doğrudan yabancı yatırımlar ise büyük dalgalanmalar göstermeksizin daha istikrarlı bir görüntü çizmektedir.

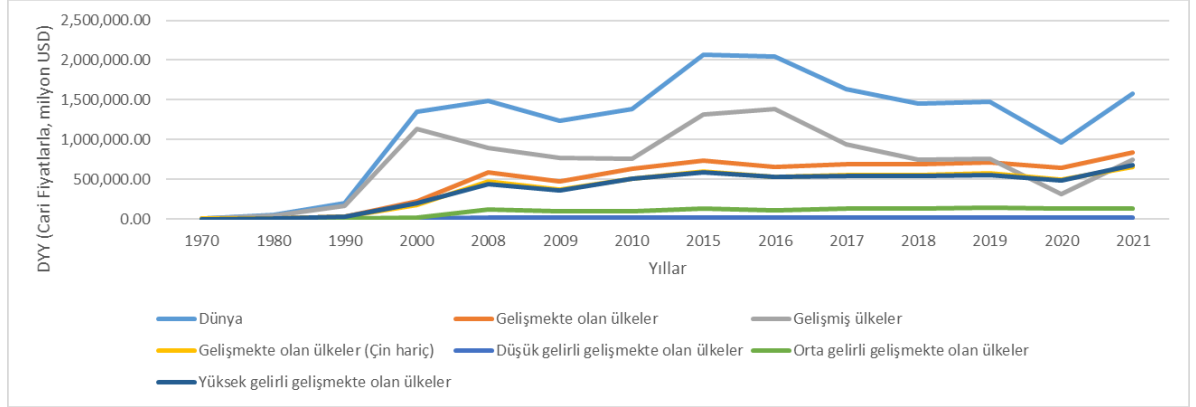

Kaynak: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTADSTAT)

Şekil 2: DYY'den alınan payların tarihsel seyri

1970'lerden itibaren ülke gruplarının dünyaki toplam doğrudan yabancı yatırımlarından aldıkları paylara ise Şekil 2'de yer verilmiştir. 1970'lerden 2000'li yıllara kadar toplam doğrudan yabancı yatırımların %80'inden fazlasını çeken Amerika ve Avrupa ülkelerinin bu yatırımlardan aldıkları pay 2000'lerin başından itibaren giderek düşmeye başlamıştır. 1990'lardan itibaren Asya ülkelerinin payı ise hızla artmaya başlamıştır. 2016 yılı sonrasında ise Asya ülkeleri toplam doğrudan yabancı yatırımların %30'undan daha fazlasını çekerek bu alanda zirveye ulaşmıştır. Öyle ki, Covid-19'un hemen öncesinde Asya ülkeleri toplam doğrudan yabancı yatırımların %60'ına sahip olmuştur. Aynı dönemde Avrupa ülkelerinin payı ise oldukça hızlı bir şekilde düşmeye

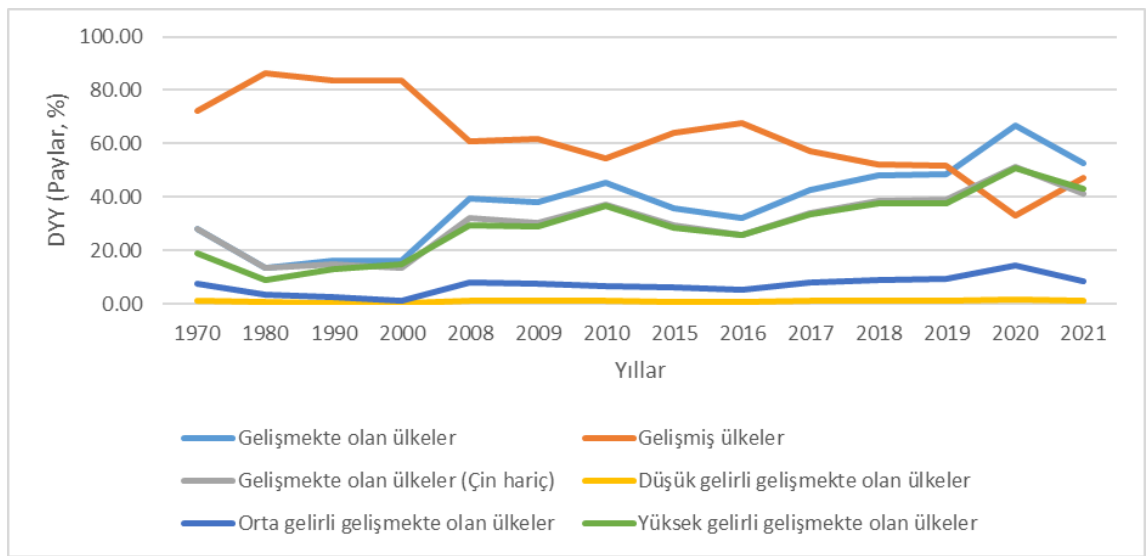
başlamış ve 2021 yılı itibarıyla yaklaşık %10 seviyelerine gerilemiştir. Afrika ve Okyanusya ülkeleri ise bu alanda oldukça geri kalmış ülkeler olarak göze çarpmaktadır.

Kaynak: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTADSTAT)

Şekil 3: DYY'nin ülke gruplarına göre tarihsel seyri

Bir önceki grafikte bölgesel ülke gruplarına göre doğrudan yabancı yatırımların izlediği tarihsel seyrin tezahürü Şekil 3'te de görülebilmektedir. Şekil 3 gelir düzeylerine göre ülkelere yönelik doğrudan yabancı yatırımların izlediği seyri göstermektedir. Gelişmiş ülkelere yönelik doğrudan yabancı yatırımlar 1980-2015 arasında zirve yapmasına karşın sonrasında oldukça hızlı bir azalma yaşanmıştır. Gelişmekte olan ülkelere ve bu ülkeler içerisinde yüksek gelir grubunda yer alan gelişmekte olan ülkelere yönelik doğrudan yabancı yatırımlar ise istikrarlı bir şekilde artmaya devam etmektedir.

Kaynak: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTADSTAT)

Şekil 4: DYY'den ülke gruplarının aldığı payların tarihsel seyri

Son olarak, Şekil 4 gelir gruplarına göre ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlardan aldıkları payları göstermektedir. 1990'lı yıllarda %80'lerin üzerinde olan gelişmiş ülkelerin payının 2020 yılına gelindiğinde %40'ın altına düştüğü görülmektedir. 2019 yılına gelindiğinde gelişmekte olan ülkelerin toplam doğrudan yabancı yatırımlardan aldıkları paylar gelişmiş ülkelerin üzerine çıkmıştır. Gelişmekte olan ülke grubu içerisinde ise yüksek gelir grubunda yer alan gelişmekte olan ülkelerin toplam doğrudan yabancı yatırımların %40'ından fazlasını çektiği anlaşılmaktadır. Böylelikle doğrudan yabancı yatırımların merkezinin gelişmiş ülkelere doğru kaydığı açık bir şekilde görülmektedir.

Global ekonomik krizlerin yaşandığı yıllarda çeşitli durgunluklar yaşanmasına karşın doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkeler için yurtiçi tasarruf-yatırım dengesinin sağlanması ve ülkelerin finansman problemlerinin giderilmesi açısından çok önemli bir kaynak olduğu göze çarpmaktadır. İlgili alanyazında doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkelerin ekonomilerine pek çok fayda sağladığı ifade edilmektedir.

DYY, birçok ülke için giderek daha önemli bir sermaye kaynağı haline gelmiş ve ekonomik büyüme ve kalkınmanın temel itici gücü olarak geniş çapta kabul görmüştür. Dolayısıyla, doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ekonomi üzerindeki olumlu etkileri bu yatırımların ekonomik büyüme ve kalkınmaya çeşitli kanallar üzerinden sağladığı faydalarla ifade edilmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülke ekonomisi üzerindeki etkilerinden ilkinin ülkenin sermaye birikiminin artmasına katkı sağlaması olduğu ifade edilebilir. Neoklasik bir ekonomik büyüme modeli göz önüne alındığında ekonomik büyümenin sağlanması yatırımların artmasıyla ve bu açıdan da bu yatırımların finansman kaynağı olan tasarrufların büyümesiyle sağlanabilecektir (Dhrifi vd. 2020). Doğrudan yabancı yatırımların ekonomi üzerindeki olumlu etkilerinden bir diğerinin ise doğrudan ve dolaylı istihdam sağlamak suretiyle gerçekleştiği ifade edilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkede yapılan sabit bir sermaye yatırımı olduğundan istihdamın artmasına doğrudan katkıda bulunmaktadır. Artan istihdam ve üretim ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı bu mekanizma aracılığıyla desteklemektedir. Diğer taraftan doğrudan yabancı

yatırımlar ortaya çıkartacağı pozitif yayılım etkileriyle ülkede faaliyet gösteren tedarikçi veya ilişkili diğer firmaların üretimine de katkı sağlayarak dolaylı istihdam katkısı da yaratacaktır (Gohou ve Soumaré, 2012).

İstihdam üzerindeki etkilerin yanı sıra doğrudan yabancı yatırımların işgücü ücretleri üzerinde de olumlu etkiler ortaya çıkardığı savunulmaktadır. Artan doğrudan yabancı yatırımlar, faizleri düşürerek toplam talebi arttırmakta ve böylelikle işgücü talebini arttırmaktadır. Artan işgücü talebi ücretlerin artmasını sağlamaktadır. Ücret gelirlerinde meydana gelen artışların emek sahiplerinin gelirlerini arttırarak gelir eşitsizliklerini azalttığı da ifade edilmektedir (Çeştepe ve Ergün Tatar, 2019).

Doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerde kendi ülkelerinden getirdikleri teknolojiyi kullanmaları yoluyla teknoloji transferine imkân sağladıkları, ev sahibi ülkede kaynakların daha verimli kullanılmasına katkı sundukları, alt yapı yatırımlarını arttırarak pozitif yayılım etkileri ortaya çıkardıkları ifade edilmektedir. Bu sayede doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkı sunmaktadır (Yılmaz, 2010). Ekonomik büyüme üzerindeki bu etkilerin özellikle teknolojik ilerleme yoluyla katma değerli ürün üretilmesine ve sermaye malı ihracatının arttırılmasına sunulan katkı mekanizmasıyla işlemektedir (Ekinci, 2011).

Diğer taraftan içsel büyüme modellerine göre teknolojik ilerlemeler yayılım etkileriyle beşeri sermayenin verimliliğini ve yönetsel kabiliyetleri arttırarak arttırarak ekonomik büyümeye katkı sunmaktadır. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla sağlanan teknoloji transferleri bu mekanizmanın çalışmasını sağlayabilecektir (Dhrifi vd. 2020). Benzer şekilde DYY'nin ülkeler arasında bilgi ve uzmanlık aktarımı için bir kanal görevi görerek yeni teknolojilerin ve yeniliklerin yayılmasına ve ev sahibi ülkenin gelişmesine yol açabileceği savunulmaktadır.

Diğer bir mekanizma olarak DYY'nin yeni teknolojilere, yönetsel uzmanlığa ve küresel ağlara erişim sağlayarak ev sahibi ülkelerin üretkenliğini ve rekabet gücünü arttırmada kritik bir rol oynayabileceği ifade edilmektedir (Petkova ve Yeung, 2018). Son olarak, doğrudan yabancı yatırımlar özellikle yatırımlarını finanse etmek amacıyla kaynak bulmak zorunda olan ancak tasarruf problemleri olan ülkelerin karşılaşılabilecekleri dış finansman ve ödemeler dengesi problemlerinin çözülmesi bu doğrultuda da bu ülkelerin

karşılaşılabilecekleri finansal riskleri ortadan kaldırılmasında oldukça önemli bir rol oynamaktadır (Ayaydın, 2010).

Doğrudan yabancı yatırımların özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinin gelişmesine pek çok mekanizma aracılığıyla katkı sağladığı ilgili alanyazında çok detaylı bir şekilde tartışılmıştır. Bunun yanında doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkelerde bazı olumsuzluklar meydana getirebileceği de alanyazında tartışılmıştır.

Bahsi geçen olumsuz etkilerden ilkinin işgücü piyasası ve istihdam seviyesi üzerinde olduğu ifade edilmektedir. Şöyle ki, doğrudan yabancı yatırımların teknoloji transferi yoluyla emek yoğun üretim yerine sermaye yoğun üretimi arttıracak ve bu nedenle de istihdam seviyesi üzerindeki etkinin beklenen seviyede olmayacağı iddia edilmektedir (Ekinci, 2011). Diğer bir olumsuz etkinin ise şirket birleşmesi üzerinden gerçekleştirilecek doğrudan yabancı yatırımlarda şirketlerin yönetimlerinin yabancıların eline geçmesi bu bağlamda ülke içerisinde yönetsel üstünlüklerin kaybedilmesine yol açabileceği ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 2003; Mucuk ve Demirsel, 2009).

Sermaye hareketlerinin önündeki engellerin azaltılmasıyla artan sermaye akımlarının bir türü olan doğrudan yabancı yatırımların özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinde doğrudan ve dolaylı pek çok mekanizmalar üzerinden ekonomik büyüme ve kalkınmayı olumlu etkilediği bunun yanında bu yatırımların birtakım olumsuz etkiler de ortaya çıkabileceği alanyazında derinlemesine tartışılmaktadır. Bu mekanizmaların işlerliğinin ve etkinliğinin tespit edilebilmesi amacıyla gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerine pek çok ampirik çalışma yapılmakta ve doğrudan yabancı yatırımların etkinlikleri değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Yoksulluk İlişkisi: Mekanizmalar

Bir önceki bölümde doğrudan yabancı yatırımların ekonomi üzerinde çok çeşitli kanallardan etkiler yarattığına değinilmişti. Doğrudan yabancı yatırımların özellikle gelişmekte olan ekonomilerde yatırımların finansmanı için ihtiyaç duyulan tasarrufu sağlama rolü göze çarpmaktadır (Jenkins ve Thomas, 2002). Doğrudan yabancı yatırımların belirli mekanizmalar üzerinden istihdam düzeyi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ülkedeki yoksulluk oranını da etkilemektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile yoksulluğun azaltılması arasındaki bağlantı bilim adamları, araştırmacılar ve politika yapıcılar arasında önemli tartışma konusu olmuştur. Çoğunlukla DYY'nin yoksulluğu azaltmada ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmede kritik bir rol oynayabileceği öne sürülmektedir. Ancak bazıları tarafından DYY'nin yoksulluğun azaltılması üzerindeki etkilerinin detaylı ve karmaşık olabileceği ve ev sahibi ülkenin özel şartlarına ve özelliklerine bağlı olarak değişebileceği iddia edilmektedir.

Şöyle ki, DYY yeni iş imkânları yaratarak ve teknoloji transferi yaparak ekonomik büyümeyi sağlamakta ve böylelikle yoksulluğun azaltılmasına katkı sunmaktadır. Ancak ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltması ancak sosyal eşitsizliği arttırmamasına bağlıdır. Zira eşitsizliği arttıran ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltmayacağı iddia edilmektedir. Bu bağlamda, doğrudan yabancı yatırımları ile yoksulluğun azaltılması arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan elde edilen sonuçlar tek ve ortak bir sonuca ulaşmamıştır (Do vd. 2021).

Doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk üzerindeki etkilerinin incelenmesine yönelik yapılan çalışmaların bir kısmı olumlu etkilerin baskın olduğunu tespit ederek DYY'nin yoksulluğu azalttığını, bir grup çalışma ise olumsuz etkilerin daha baskın olarak DYY'nin yoksulluğu arttırdığını tespit etmişlerdir (Magombeyi ve Odhiambo, 2017).

Doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltan anlamlı bir faktör olması doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi sağlamasına ve artan milli gelirin de yoksulluğu azaltmasına bağlı olduğunu ifade etmek gerekir. Doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunduğu ilk mekanizmanın finans odaklı büyüme (finanse-led growth) hipotezine dayandığı söylenebilir. Şöyle ki, artan doğrudan yabancı yatırımlar neticesinde ev sahibi ülkede finansal derinleşme artmaktadır. Artan finansal derinleşme gerek finansal aracı ve finansal araç sayısının gerekse finansal sistemdeki toplam fonların miktarının artması anlamına gelecektir. Böylelikle artan finansman olanakları ekonomik birimlerin yatırım harcamalarının finanse edilebilmesini ve ekonomik aktivitenin canlanmasını sağlamaktadır (Levine et al. 2000). Artan ekonomik aktivite neticesinde artan GSYİH yoksulluğun azaltılmasını sağlayabilecektir.

Doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltmasının en doğrudan yollarından

birinin ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan yatırım harcamalarını finanse edecek kaynakları sağlamasıdır. Dar gelirli ekonomiler düşük tasarruf oranlarıyla ekonomik büyüme için ihtiyaç duydukları yatırımları finanse etme konusunda problemler yaşamaktadırlar. Bu ülkelerde yatırımların finanse edilmesi için ihtiyaç duyulan uzun dönemli kaynaklar doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla sağlanmaktadır. Böylelikle artan yatırımlar ve milli gelir yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlamaktadır (Fauzel vd., 2016; Dada ve Akinlo, 2021).

Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ev sahibi ülkede yoksulluğun azaltılmasına doğrudan sağladığı katkıların işgücü piyasası üzerinden işlediği savunulmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar girişlerinin artmasıyla ev sahibi ülkede yeni iş imkânları yaratılmaktadır. Böylelikle özellikle düşük gelir grubunda düşük ücretlerle çalışan işçilerin iş bulabilmeleri ve gelir edebilmeleri yoluyla yoksulluk oranı azalmaktadır (Do vd. 2021). Şüphesiz ki doğrudan yabancı yatırımlar giriş yaptığı ülkelerde doğrudan istihdam katkısı sağlamanın yanında yabancı yatırımın faaliyet gösterdiği sektörlerle ilişkili olan diğer sektörlerdeki üretimin ve istihdamın artmasına da dolaylı katkı sağlayabilecektir (Gohou ve Soumare, 2012).

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinden yoksulluğu azalttığı bir diğer mekanizma ise bu yatırımlar yoluyla ev sahibi ülkeye aktarılan çeşitli kaynaklar üzerinden işlemektedir. Şöyle ki, doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla ev sahibi ülkeye yeni teknolojilerin, yönetsel tecrübelerin aktarımı sağlanmaktadır. Aynı zamanda yatırımları sağlayan firmaların küresel ağlara erişimiyle ev sahibi ülkelerinde küresel ağlara erişimi sağlanmaktadır. Tüm bu faydalar neticesinde ev sahibi ülkede artan verimlilik ve rekabetçilik üretimin artmasını ve ekonomik büyümenin yükselmesini sağlamaktadır. Böylelikle doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik büyüme üzerinden yoksulluğun azalmasına katkıda bulunmaktadır (Petkova ve Yeung, 2018; Bilal Khan vd. 2019).

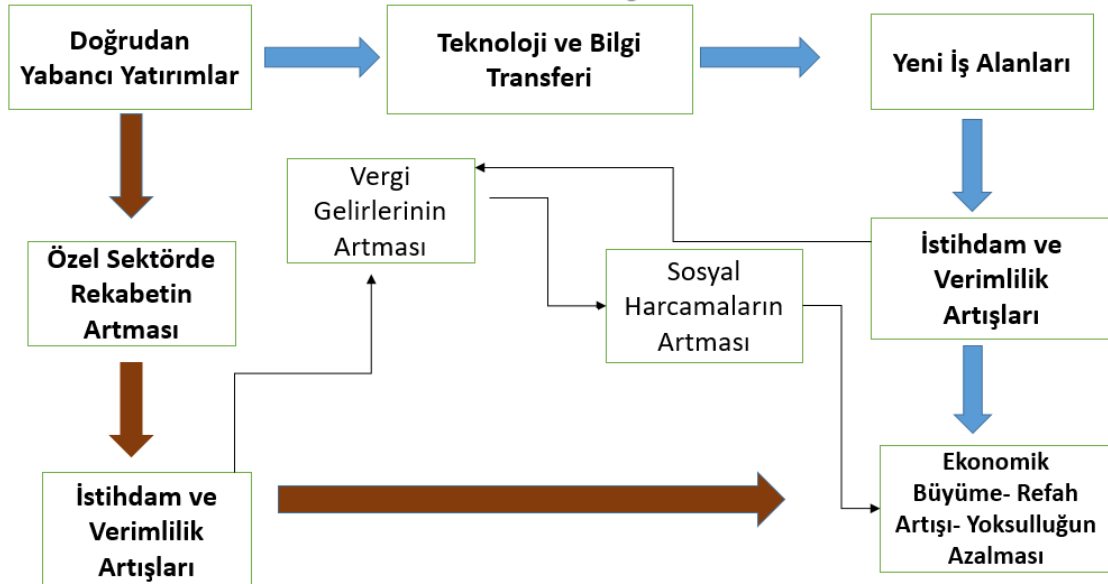
Doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azalttığı bir diğer mekanizmanın ise benzer şekilde ev sahibi ülkeye sağlanan yeni teknoloji ve buluşlar üzerinden işlediği ifade edilebilir. Ev sahibi ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımların sağladığı teknoloji transferiyle sağlayan yenilikçi uygulamaların ev sahibi ülkelerdeki kurumların gelişmesine de katkı sağladığı savunulmaktadır. Böylelikle iyileşen kurumlar ekonomik

büyüme ve kalkımayı desteklemekte ve yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunmaktadır (Desai, 2010).

Bu bağlamda, doğrudan yabancı yatırımların yarattığı doğrudan istihdam ve yatırım etkilerinin yanında ülke ekonomisinde sağladığı teknolojik yayılım etkileri, pozitif dışsallık etkileri, dolaylı istihdam etkileri, işgücünün ve insan kaynağının eğitilmesi yoluyla ülke ekonomisinin geneli üzerinde çarpan etkisi aracılığıyla faydalar sağlamaktadır (Martin and Mitra, 2014).

Son olarak, doğrudan yabancı yatırımlar çeşitli mekanizmalarla ekonomik aktiviteyi artırarak kişilerin ve firmaların gelirlerini arttırmaktadır. Böylelikle geliri artan ekonomik birimlerin ödeyeceği vergiler artmaktadır. Devletin artan vergi gelirleri hükümetlerin sosyal yardım harcamalarını arttırmalarını sağlamaktadır. Ülkede yaşayan dezavantajlı grupların ve yoksul bireylere gelir ve harcama desteği sağlanarak yoksulluk oranının azaltılmasına katkı sağlamaktadır (Klein et al. 2001; Fauzel vd. 2016).

Doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk üzerindeki etkiler burada değinilen mekanizmalar üzerindeki Şekil 5'te yer aldığı üzere şematize edilebilir:

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 5: DYY-Yoksulluk ilişkisine yönelik mekanizmalar

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı sağlayarak yoksulluğu hem doğrudan hem de dolaylı yollardan azalttığına dair pek çok mekanizma bulunduğu ilgili alanyazında derinlemesine incelenmiştir. Ancak, doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk oranı üzerindeki etkisinin olumsuz olabileceğini savunan görüşler de mevcuttur.

Bu görüşlerden ilki doğrudan yabancı yatırımların işgücü piyasası üzerindeki etkilerine dayanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların işgücü piyasasında kalifiye olmayan işçilerin talebini ve istihdamını arttırmak yerine kalifiye işgücünün talebini ve istihdamını arttırması durumunda yoksulluğu azaltmayacağı iddia edilmektedir (Agarwal vd. 2017).

Diğer bir görüş ise doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltmasının temel şartının artan yatırım girişleri neticesinde sağlanan ekonomik büyümenin toplumun tüm kesimlerinin gelirlerini arttırması olduğudur. Diğer bir ifadeyle yatırım girişleriyle sağlanan ekonomik büyümenin gelir eşitsizliklerini arttırması durumunda ülkedeki yoksulluk oranını arttıracığı düşünülmektedir (Do vd. 2021).

İlgili alanyazında doğrudan yabancı yatırımlar ile yoksulluk arasındaki ilişkinin farklı ülke ve ekonomilerde farklı doğrultuda şekilleneceği hususu da irdelenmiştir. Öyle ki, doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğun azaltılması üzerinde olumlu etkileri olabilirken, bu etkiler karmaşık yapıda da olabilir. Diğer bir ifadeyle yabancı yatırımların etkileri her zaman tekdüze olmayabilir. Doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğun azaltılması üzerindeki etkilerinin, ev sahibi ülkenin ekonomik gelişme düzeyi, kurumların kalitesi ve altyapı ve diğer kamu mallarının mevcudiyeti gibi belirli bağlam ve özelliklerine bağlı olarak değişebileceği iddia edilmektedir (Zhang, 2008).

Söz konusu etkilerin gelişmekte olan ülkelerin teknolojik gelişme düzeyine, kendilerine aktarılan yeni teknolojileri entegre edebilme kabiliyetlerine ve ev sahibi ülkenin finansal gelişmişlik düzeyi gibi pek çok faktöre bağlı olduğu ifade edilmektedir (Jenkins ve Thomas, 2002; Agarwal vd. 2017).

2.4. Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Ekonomik Görünümü, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Yoksulluk

Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesi, farklı kültürlerle, tarihlere ve ekonomik yapılara sahip çok çeşitli ülkelerden oluşan bir bölgedir. MENA ülkelerinin ekonomilerini en çok etkileyen faktörlerin coğrafi konum, doğal kaynaklar ve tarihi ve siyasi gelişmeler olduğunu ifade edebiliriz.

1960'lı yıllarda MENA ülkeleri kişi başına düşen gelir açısından Asya ülkelerinin önünde olmasına karşın 2000'li yıllara ulaşıldığında bu ülkelerin ekonomik performansları beklenen seviyeye ulaşmamıştır. Alanyazında yer alan bazı çalışmalarda bu ülkelerin ekonomik performanslarının istenen seviyeye ulaşamamasının politik sebeplere, dışsal faktörlere, yanlış para ve maliye politikalarına dayandığı ifade edilmektedir (Collier ve Gunning, 1999; Barrios vd., 2010).

MENA bölgesinin tanımlayıcı özelliklerinden biri, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere doğal kaynakların bolluğudur. Dolayısıyla bölge ülkelerinin ekonomilerinde petrol ve doğalgaz önemli bir rol oynamaktadır. Birçok MENA ülkesinde petrol ve doğalgaz çıkarma endüstrileri gelişmiştir. Petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan MENA ülkelerinde bu doğal kaynakların ihracatı ekonomik büyümeyi sağlamak bakımından oldukça önemlidir. Uluslararası Para Fonu'na (IMF, 2019) göre petrol ve gaz ihracatı, Suudi Arabistan, Irak, Kuveyt ve BAE gibi MENA bölgesindeki birçok ülkede gayrisafi yurtiçi hasılanın ve devlet gelirlerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Dünya Bankası'na (WB, 2019) göre, MENA bölgesi dünyadaki en büyük petrol ve doğal gaz rezervlerine ev sahipliği yapmakta ve bölge ülkelerinin birçoğu büyük ölçüde bu kaynaklardan elde ettiği gelirlere dayalı ekonomik yapılara sahiptir.

Bununla birlikte, petrol ve doğal gaza olan bağımlılık MENA bölgesi için bazı zorluklar yaratmaktadır. Örneğin, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkeler dünyanın en büyük petrol üreticileri arasındadır ve ekonomileri büyük ölçüde petrol gelirlerine bağlıdır. İktisat alanyazınında kaynak ihracatına olan bu bağımlılığın, ekonomik çeşitliliği engelleyerek yüksek düzeyde eşitsizliğe yol açtığı ve böylelikle bazı MENA ülkelerinde bir "kaynak lanetine" yol açtığı iddia edilmektedir (Clootens ve Ben Ali, 2021).

Diğer taraftan küresel enerji piyasalarındaki oynaklığın MENA ülkelerinin ekonomileri üzerinde önemli bir etkisi olabilir. Petrol ve doğal gaz fiyatlarının düşük olması, devlet gelirlerinde düşüşe ve ekonomik büyümede genel bir yavaşlamaya yol açabilir. Ek olarak, tek bir sektöre güvenmek, MENA ekonomilerini siyasi istikrarsızlık veya küresel petrol ve doğal gaz talebindeki değişiklikler gibi dış şoklara karşı savunmasız hale getirebilir.

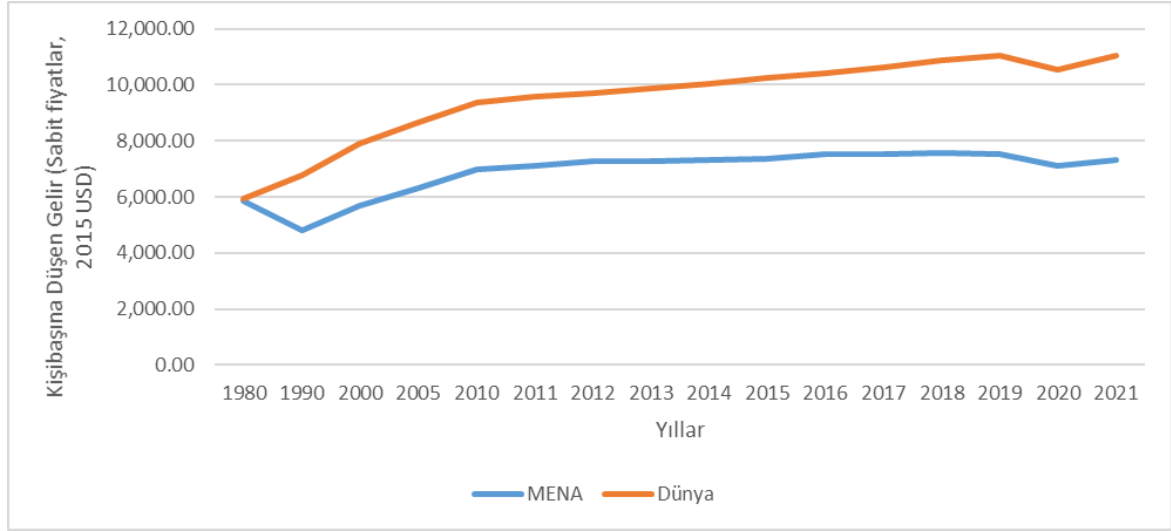
İşgücü piyasasına bakıldığında MENA bölgesi, özellikle gençler arasında yüksek işsizlik oranları, düşük işgücüne katılım oranı ve düşük verimlilik gibi çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Bu faktörler, petrol dışı sektörde iş yaratmak için önemli bir kaynak olabilecek özel sektörün büyümesini engellemektedir (WB, 2019). Şöyle ki, Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre MENA bölgesindeki genç işsizlik oranı, bölgedeki gençlerin %25'inden fazlasının iş bulamadığını ortaya koymaktadır. Şüphesiz ki, bu durum sosyal ve siyasi istikrarsızlık yaratabilmekte ve bölgenin ekonomik potansiyelinden tam olarak yararlanmasını zorlaştırabilmektedir.

Bunlara ek olarak MENA bölgesi ekonomileri bir dizi jeopolitik riskle de karşı karşıya kalmaktadır. Örneğin Suriye, Yemen ve diğer bölge ülkelerinde devam eden savaşlar ve çatışmalar ticari ve ekonomik faaliyetleri sekteye uğratmıştır. Bu gelişmeler önemli ekonomik kayıplara yol açmaktadır. Ayrıca, bölgenin Basra Körfezi ve Levant gibi diğer değişken bölgelere yakınlığı, bölgeyi dış risklere karşı savunmasız hale getirebilir.

Bu zorluklara karşın, MENA bölgesi ekonomik büyüme ve kalkınma için de önemli fırsatlar sunmaktadır. Örneğin, bölgedeki birçok ülke, potansiyel bir emek ve girişimcilik kaynağı sağlayabilecek, genç ve büyüyen bir nüfusa sahiptir. Ayrıca bölgenin Avrupa, Asya ve Afrika'nın kavşağında bulunan stratejik konumu, onu ticaret ve yatırım için bir merkez haline getirdiği söylenebilir. Ayrıca MENA bölgesi, bölgesel ekonomik büyümeyi yönlendirme potansiyeline sahip Mısır, Fas ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi hızla büyüyen bir dizi ekonomiye ev sahipliği yapmaktadır (Farzanegan ve Gholipour, 2021).

MENA ülkelerinin ekonomik aktivitelerinde meydana gelen değişikliklerin bir ölçütü olarak kişi başına düşen GSYİH verilerine Şekil 6'da yer verilmiştir. Hem tüm dünyada hem de MENA ülkelerinde kişi başına düşen GSYİH'nin eğiliminin pozitif olduğu, her ne

kadar bazı yıllarda düşmeler olsa da bu düşüşlerin kısa dönemli olduğu anlaşılmaktadır.

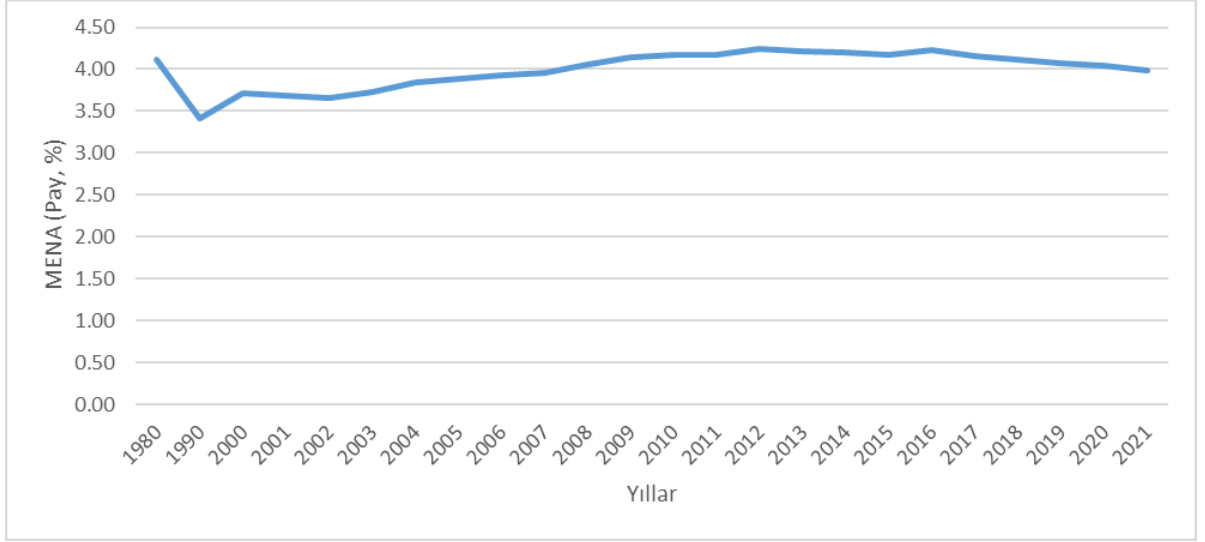

Kaynak: Dünya Bankası-Dünya Kalkınma İstatistikleri (WB-WDI)

Şekil 6: Kişi başına düşen gelir

MENA ülkelerinde 1990 yılında 5.000 USD seviyesinde olan kişi başına düşen gelir 2021 yılı itibarıyla 8.000 USD seviyesine yükselmiştir. Ancak, Şekil 6'da yer alan grafikte göze çarpan bir diğer husus ise MENA ülkelerinde kişi başına düşen gelirin dünya ortalamasının altında olduğudur. Öyle ki, MENA ülkelerinde kişi başına düşen gelir seviyesinin izlediği seyir dünya geneliyle paralellik göstermektedir. Bu bağlamda MENA ülkelerinin hem olumlu hem de olumsuz küresel ekonomik şoklardan etkilendiği söylenebilir.

Şekil 7 ise MENA ülkelerinin küresel ekonomiden aldığı payları göstermektedir. MENA ülkelerinin üretilen toplam değer cinsinden GSYİH verilerinin dünyada üretilen toplam GSYİH'ya oranı kullanıldığında MENA ülkelerinin küresel üretimdeki payı bulunabilmektedir. Bu bağlamda 1980'li yıllarda %4 seviyesinde olan bu payın 2021 yılına gelindiğinde de aynı düzeylerde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

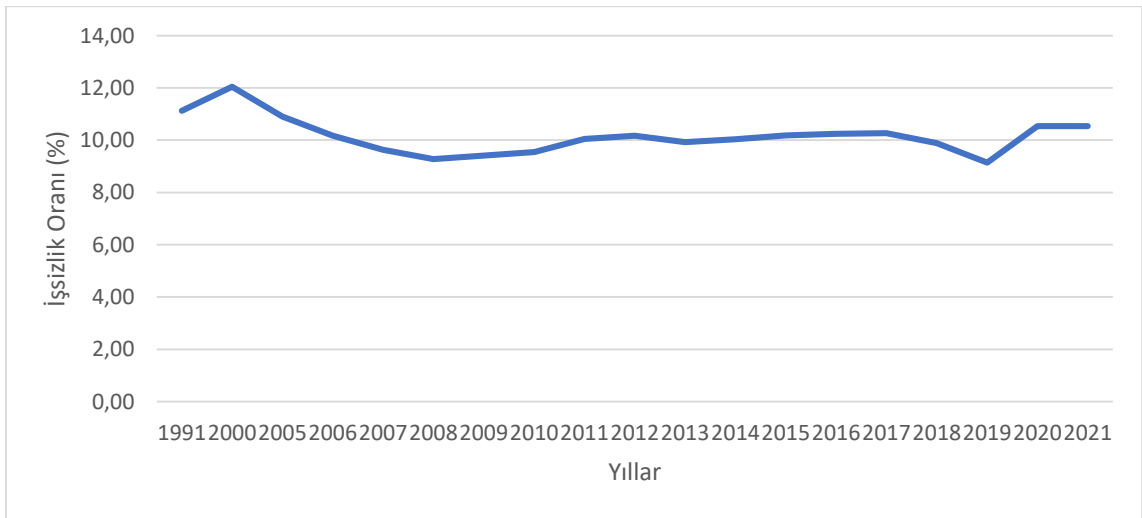

Kaynak: Dünya Bankası-Dünya Kalkınma İstatistikleri (WB-WDI)

Şekil 7: MENA ülkelerinin küresel ekonomiden aldığı pay

MENA ülkelerinin küresel toplam üretim içindeki payı küresel finansal kriz sonrasındaki dönemde %4'ün üzerine çıkmış olsa da Covid-19 ve sonrasını içeren son yıllarda yine %4 seviyesine geri dönmüştür. Bu açıdan 1980-2021 döneminde MENA ülkelerinin payının istikrarlı bir şekilde %4 olarak gerçekleştiği ifade edilebilir.

MENA ülkelerinde, özellikle yoksullukla ilişkilendirilen ve temel ekonomik problemlerden biri olduğu ifade edilen işsizlik oranına ilişkin verilere Şekil 8'de yer verilmiştir.

Kaynak: Dünya Bankası-Dünya Kalkınma İstatistikleri (WB-WDI)

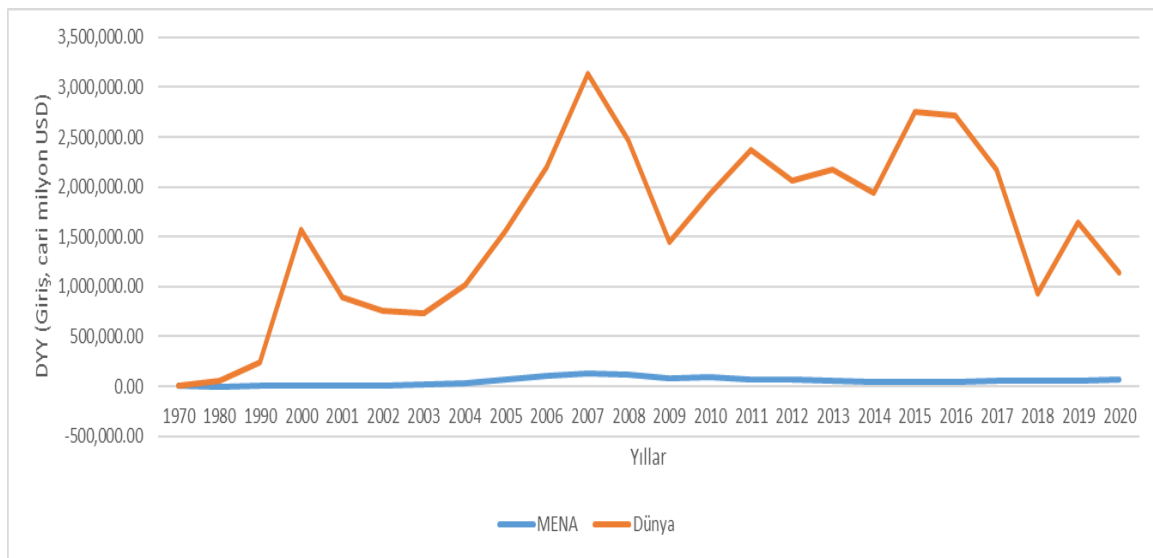
Şekil 8: MENA ülkeleri işsizlik oranları

MENA ülkelerinde işsizlik oranı ortalaması 2000’li yılların başında %12 seviyesinde iken 2000’li yılların devamında %10 seviyesinde dengeye ulaşmış gözükmektedir.

Doğrudan yabancı yatırım (DYY), yabancı şirketler veya bireyler tarafından diğer ülkelerdeki işletmelerin üretim, dağıtım veya diğer faaliyetlerinde yapılan yatırımları ifade eder. Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde DYY, ekonomilerin gelişmesi ve çeşitlendirilmesinin yanı sıra istihdam ve diğer ekonomik fırsatların yaratılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'ndan (UNCTAD) elde edilen verilere göre, MENA bölgesine yönelik DYY girişleri, son yirmi yılda bazı ülkelerde büyük artışlar ve bazılarında düşüşler yaşanmasıyla önemli ölçüde değişiklik göstermiştir. 2020'de bölgeye doğrudan yabancı yatırım girişi, kısmen COVID-19 salgınının etkisiyle bir önceki yıla göre %26 düşüşle 27 milyar dolarlık rekor bir düşük seviyeye ulaşmıştır (UNCTAD, 2021).

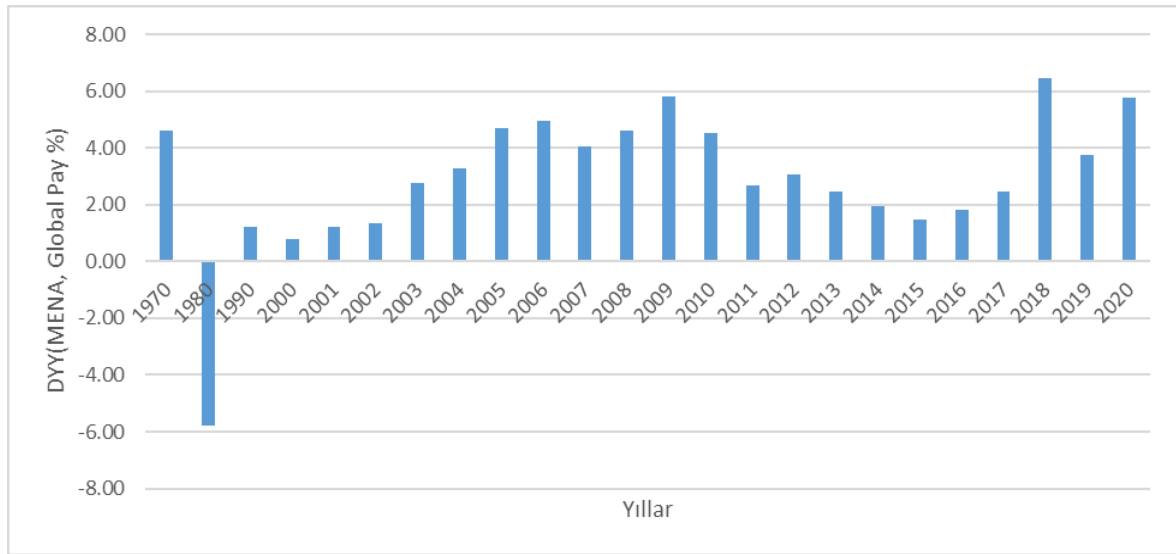
MENA ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların seyrine ve küresel doğrudan yabancı yatırım miktarına Şekil 9’da yer verilmiştir.

Kaynak: Dünya Bankası-Dünya Kalkınma İstatistikleri (WB-WDI)

Şekil 9: Küresel DYY ve MENA ülkeleri

MENA ülkelerine yönelik doğrudan yabancı yatırımlar özellikle 2007 yılında başlayan küresel finansal krizin öncesi ve sonrasındaki birkaç yılda önemli artışlar kaydetmiştir. Küresel finansal kriz sonrasındaki dönemde meydana gelen bu artışın nedeninin özellikle gelişmiş ülkelerdeki getiri olanaklarının giderek azalması neticesinde bu ülkelerde yerleşik bulunan firmaların yeni pazarlar bulmak ve daha az maliyetle üretim yapmak üzere MENA ülkelerine yönelik doğrudan yabancı yatırımlarını arttırdıkları olduğu söylenebilir.

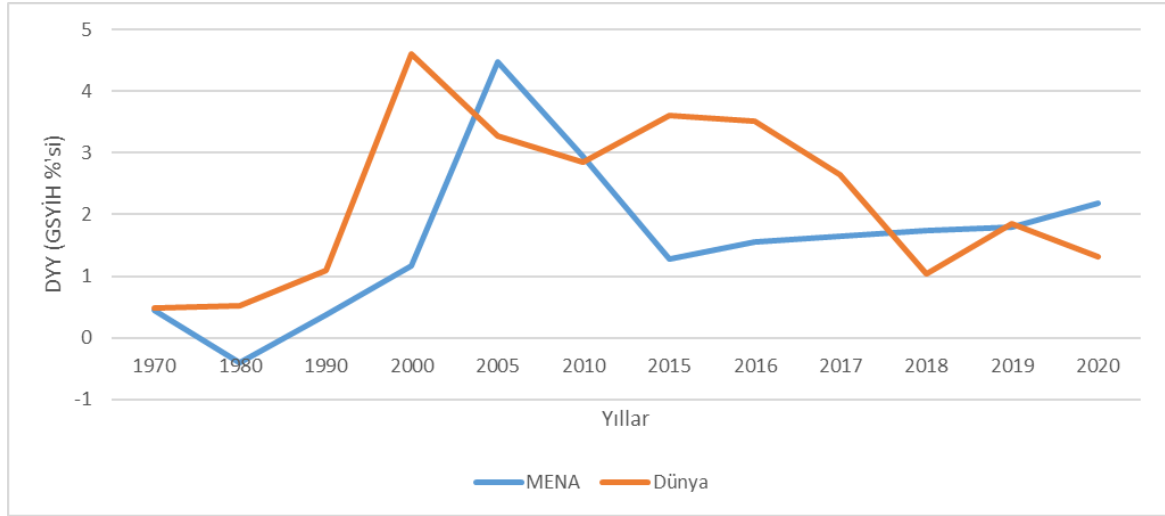
Kaynak: Dünya Bankası-Dünya Kalkınma İstatistikleri (WB-WDI)

Şekil 10: Küresel DYY'den MENA ülkelerinin aldığı paylar

Şekil 10'da ise MENA ülkelerinin toplam küresel doğrudan yabancı yatırımlardan aldığı paylar gösterilmektedir. Bir önceki Şekil 9'da göze çarpan husus Şekil 10'da da teyit edilebilmektedir. Şöyle ki, 2000 yılının başından itibaren MENA ülkelerinin dünyadaki toplam doğrudan yabancı yatırımlardan aldığı pay %1 seviyesinden 2009 yılı sonu itibarıyla %6 seviyelerine yükselmiştir. 2010 yılı sonrasında özellikle bölge ülkelerinde yaşanan siyasal istikrarsızlıklar, iç çatışmalar ve savaşlar neticesinde 2015 yılında %2'nin altına gerilemiştir. Sonrasında ise tekrar artan bu pay 6'lar seviyesine tekrar erişmiştir.

Dünya genelinde gerçekleşen toplam doğrudan yabancı yatırımların küresel GSYİH içindeki oranına ve bu oranın MENA ülkelerindeki ortalama değerine ise Şekil 11'de yer

verilmiştir.

Kaynak: Dünya Bankası-Dünya Kalkınma İstatistikleri (WB-WDI)

Şekil 11: Küresel DYY ve MENA ülkelerinde DYY (GSYİH içindeki paylar)

GSYİH içindeki payına bakıldığında MENA ülkelerine yönelik doğrudan yabancı yatırımların GSYİH içindeki payının yaklaşık %2 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Söz konusu oranın MENA ülkelerinin doğrudan yabancı yatırımlar açısından altın günlerini yaşadığı 2005-2010 yılları arasında ise %5'ler seviyesine yaklaştığı izlenmektedir.

Ekonomik koşullar, siyasi istikrar, piyasa açıklık düzeyi, doğal kaynakların mevcudiyeti ve uygun yatırım ortamları ve politikalarının varlığı da dâhil olmak üzere MENA bölgesinde DYY'yi etkileyebilecek çeşitli faktörler vardır. Bu faktörlerde meydana gelebilecek değişiklikler neticesinde MENA ülkelerinin çekeceği doğrudan yabancı yatırımların seviyesi de etkilenecektir.

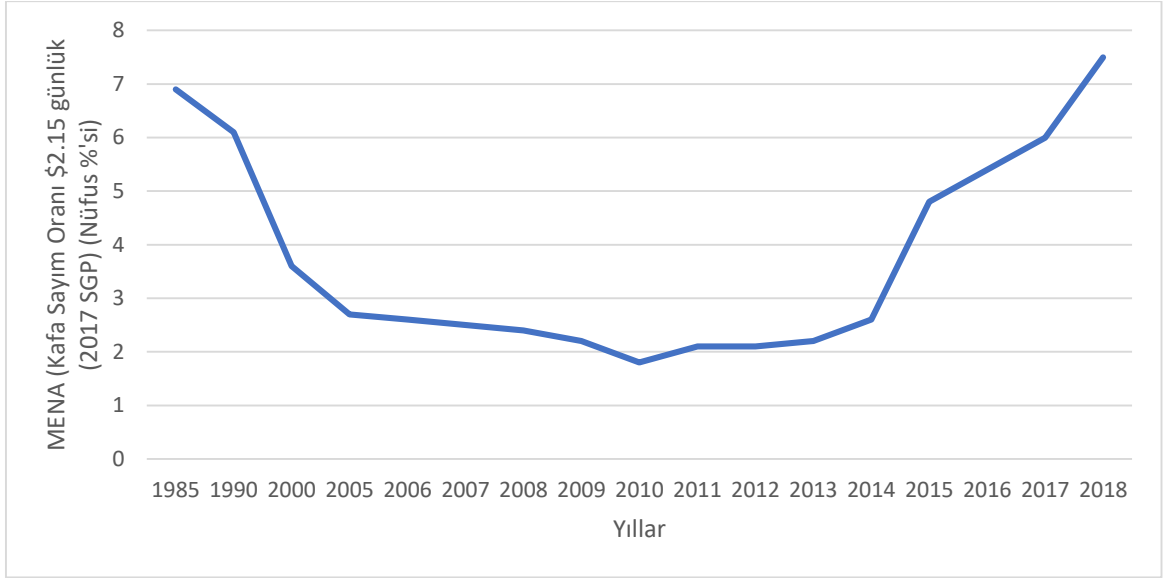
Yoksulluk, Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesindeki birçok ülkeyi etkileyen karmaşık ve çok yönlü bir olgudur. MENA bölgesi son yıllarda önemli bir ekonomik büyüme ve gelişme yaşamış olsa da, birçok birey ve hanenin gıda, barınak, giyim ve diğer temel mal ve hizmetlere yönelik temel ihtiyaçlarını karşılamak için mücadele etmesiyle yoksulluk, kalıcı ve önemli bir sorun olmaya devam etmektedir.

MENA bölgesindeki yoksulluğun temel itici güçlerinden biri, ekonomik fırsatların ve insana yakışır işlere erişimin olmamasıdır. Bu açıdan özellikle genç ve kadın işsizliği öne çıkmaktadır. MENA ülkelerinde genç ve kadın işsizliğinin yüksek olması bireylerin ve hanelerin temel ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli gelir elde edemediği, bu durumun da yoksulluğa yol açabileceği iddia edilmektedir (Assaad vd. 2018). MENA bölgesinde yoksulluğu tetikleyen bir diğer faktörün ise ekonomik fırsatların ve insana yakışır işlere erişimin kısıtlılığı olduğu ifade edilmektedir (Assaad vd. 2018).

Ayrıca, MENA bölgesindeki yoksulluk, eğitim ve sağlık hizmetlerine yetersiz erişim ve sosyal koruma sistemlerinin eksikliği gibi bir dizi başka faktörle de bağlantılıdır (Muasher, 2013). Buna ek olarak, bireyler ve haneler güçlüklerin üstesinden gelmek ve ekonomik istikrarı sağlamak için ihtiyaç duydukları destek ve hizmetlere erişemedikleri için sosyal koruma sistemlerinin eksikliği de yoksulluğa katkıda bulunabilir.

Bu yapısal faktörlere ek olarak, MENA bölgesindeki yoksulluk, eşitsizlik, çatışma ve sömürgeciliğin mirası gibi bir dizi başka sorunla da bağlantılı olabilmektedir (Kaddar, 2016). Ek olarak, çatışma ve siyasi istikrarsızlık da ekonomik faaliyeti kesintiye uğratarak, altyapıya zarar vererek ve yerinden edilme ve savunmasızlık yaratarak yoksulluğa katkıda bulunabilir. Son olarak, sömürgeciliğin mirası, bireylerin ve hane halklarının yoksulluktan kurtulmasını engelleyebilecek kurumsal ve yapısal zorluklar yaratarak MENA bölgesindeki yoksulluğu da etkileyebilir.

Yoksulluk ölçütlerinden biri olarak genel kabul görmüş ve Dünya Bankası tarafından da mutlak yoksulluk ölçütü olarak kullanılan “Kafa Sayım Oranı-Günlük 2,15 USD altında yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı” göstergesi MENA ülkelerindeki yoksulluk oranını göstermesi açısından oldukça önemli bir göstergedir.

Kaynak: Dünya Bankası-Dünya Kalkınma İstatistikleri (WB-WDI)

Şekil 12: MENA ülkelerinde yoksulluk

MENA ülkelerinde kafa sayım oranı göstergesinin 1985-2018 yılları arasında izlediği seyir Şekil 12’de yer almaktadır. 1990’lı yıllarda %6 seviyesinde olan günlük geliri 2,15 ABD doları altında yaşayan nüfusun oranı 2005 yılı itibarıyla %3 seviyesinin altına inmiştir. Ancak özellikle bölgenin yaşadığı çeşitli siyasi çalkantılar ve savaşlar neticesinde 2014 yılı sonrasında bu oran tekrar tırmanmaya başlamış ve 2018 yılı sonu itibarıyla %7 seviyesine yükselmiştir.

Sonuç olarak, yoksulluk MENA bölgesinde önemli ve kalıcı bir sorundur ve ekonomik fırsatların olmaması ve insana yakışır işe erişim, eğitim ve sağlık hizmetlerine yetersiz erişim, eşitsizlik, çatışma gibi bir dizi karmaşık ve birbirleriyle bağlantılı faktörle bağlantılıdır. Bu zorluğun üstesinden gelmek için, MENA bölgesindeki politika yapıcılarının, yoksulluğun tüm karmaşıklığını ve dinamiklerini hesaba katan ve ekonomik fırsatlar yaratmaya, sosyal koruma sistemlerini geliştirmeye ve eşitsizliği azaltmaya odaklanan bütüncül ve kapsamlı bir yaklaşım benimsemesi önemlidir.

2.5. Literatür Taraması

Doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk üzerindeki etkisinin incelenmesine yönelik alanyazında pek çok uygulamalı çalışma mevcuttur. Aynı zamanda özellikle bu tezde

teorik çerçevenin açıklandığı bölümlerde de belirtildiği üzere doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk üzerinde doğrudan etkisinin olduğu çeşitli mekanizmaların olması yanında doğrudan yabancı yatırımlar yoksulluğu ekonomik büyümeyi sağlamak suretiyle de etkileyebilmektedir. Bu bağlamda ilgili literatürün özetlendiği bu bölümde ilk olarak doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların bir özetine yer verilmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmalardan biri Borensztein (1998) çalışmasıdır. Borensztein (1998) doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 69 gelişmekte olan ülke ekonomisi için 1970-1989 dönemi verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışmada Görünürde İlişkisiz Regresyon (SUR) modeli kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrudan yabancı yatırımların hem teknoloji transferi hem de verimlilik artışı yoluyla ekonomik büyüme desteklediğini göstermektedir. Yine çalışmadan elde edilen bulgular doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki destekleyici etkisinin insan sermayesi ve ileri teknoloji düzeyiyle de etkileşim içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Anwar and Nguyen (2010) Vietnam ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 61 bölgeye ait 1996-2005 dönemini kapsayan verileri kullanarak analiz etmiştir. Çalışmada eşzamanlı denklem sistemleri kullanılmıştır. Verilerin bölgesel bazda farklılaştırılmadan oluşturulduğu modelde çalışmanın sonuçları doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, farklı bölgelerde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kontrol değişkenlerinin etkilerine göre farklılıklar göstermektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar eğitime ve teknolojik gelişime yöneltilen kaynakların fazla olduğu, finansal derinleşmenin daha yüksek olduğu şehirlerde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha büyük olduğunu göstermektedir.

Azman-Saini vd. (2010) ise 85 ülke örneklemini kullandıkları çalışmada 1976-2004 dönemi için doğrudan yabancı yatırımların yanında ekonomik özgürlük, nüfus artışı, yatırım oranı ve doğumda yaşam beklentisi gibi kontrol değişkenlerini de kullanmışlardır. Çalışmada dinamik panel veri tahmin yöntemi olan Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) kullanılmıştır. GMM tahmin edicisinin kullanıldığı panel regresyon sonuçları

doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını ortaya koymasına karşın bu etkinin ekonomik özgürlüğün yüksek olduğu ülkelerde pozitif ve anlamlı olduğunu göstermektedir.

Geniş bir ülke setini konu alan Iamsiraroj (2016) ise 124 ülke için gerçekleştirdikleri çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelerken işgücü, insan sermayesi, dışa açıklık ve ekonomik özgürlük gibi pek çok kontrol değişkeni de kullanmıştır. Çalışma 1971-2010 dönemini kapsayan yıllık verilerle ve analiz eşzamanlı denklem sistemleri oluşturularak gerçekleştirilmiştir. Eşzamanlı denklem sistemlerinden elde edilen sonuçlar doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi ve ekonomik büyümenin de doğrudan yabancı yatırımları pozitif etkilediğini göstermektedir. Diğer taraftan, işgücü, dışa açıklık ve ekonomik özgürlük gibi değişkenlerin de doğrudan yabancı yatırımları istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkileyen değişkenler olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye ekonomisi için gerçekleştirilen çalışmada Yılmaz (2010) doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini ihracat ve ithalat değişkenlerini de analize dâhil ederek gerçekleştirmiştir. Çalışmada çeyreklik veriler kullanılmış olup analiz dönemi 1991-2007 yıllarını kapsamaktadır. Çalışma sonuçları ihracat ve ithalat serilerinden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisini bulunmasına karşın doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru anlamlı bir nedensellik tespit edilememiştir. Acar (2016) ise çalışmasında Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 2001-2015 dönemi için Granger nedensellik testi kullanarak incelemiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar incelenen dönemde Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Türkiye ekonomisi üzerine yapılan bir diğer çalışmada ise Acaravcı ve Akyol (2017) doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada 1998-2015 yılları arasında çeyreklik veriler kullanılmıştır. Bu çalışmada uzun dönemli ilişkinin varlığı Johansen eşbütünleşme testiyle sınanmıştır. Johansen eşbütünleşme testinden elde edilen sonuçlar doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi olmadığını göstermektedir. Öte yandan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin test edilmesi için kullanılan Granger nedensellik testi sonuçla dış ticaretin

büyüme hızının ve doğrudan yabancı yatırım büyüme hızının ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret hacmine ilişkin gerçekleştirilecek politika değişikliklerinin ekonomik büyümeyi etkileyebileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Diğer bir çalışmada Noyan Yalman ve Koşaroğlu (2017) 1988-2016 dönemi için Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar ve işsizliğin ekonomik büyüme ile ilişkisini Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanarak analiz etmişlerdir. Kullanılan nedensellik testi sonuçlarına göre analizin gerçekleştirildiği dönemde Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar, işsizlik oranı ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Adeniyi vd. (2012) finansal derinleşme göstergelerini kontrol değişkeni olarak kullandıkları çalışmalarında 5 Afrika ülkesi için doğrudan yabancı yatırımların kişi başına düşen gelir artış hızı ile ilişkisini 1970-2005 dönemi için analiz etmişlerdir. Çalışmada vektör hata düzeltme modeli çerçevesinde kısa ve uzun dönemli Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışmanın ampirik sonuçları ne kısa ne de uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımlardan kişi başına düşen gelire doğru istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi ortaya koymamaktadır.

Szkorpová (2014) çalışmasında Slovakya ekonomisi için 2001-2010 dönemi verilerini kullanarak doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ihracat göstergesini kontrol değişkeni olarak kullanarak analiz etmiştir. Çalışmada eşbütünleşme ve vektör hata düzeltme yöntemine dayanan nedensellik testleri kullanılmıştır. Kullanılan ekonometrik yöntemlerden elde edilen bulgular değişkenler arasında uzun dönemli bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, çalışmanın sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde anlamlı bir pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Bostan vd. (2016) ise 6 Avrasya ülkesi (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan) için 1995-2012 dönemi verilerini kullanarak doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Bu bağlamda çalışma geçiş ekonomileri olan ülkeler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin ekonomik büyümeden

doğrudan yabancı yatırımlara yönelik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açında, doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Elde edilen söz konusu sonuçların bu geçiş ekonomilerinde kumanda ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine geçişte yaşanan problemlerden kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Alvarado vd. (2017) ise 19 Latin Amerika ülkesi için gerçekleştirdikleri çalışmada bir büyüme modeli çerçevesinde doğrudan yabancı yatırımların GSYH üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada 1980-2014 dönemi için yıllık veriler yardımıyla panel sabit etkiler regresyonu kullanılmıştır. Regresyon sonuçlarına göre Latin Amerika ülkeleri bir bütün olarak panel regresyon tahmini yapıldığında doğrudan yabancı yatırımların ekonomik aktivite üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı ortaya konulmuştur. Diğer taraftan, analize dâhil edilen ülkeler gelir gruplarına ayrılarak elde edilen regresyon sonuçları yüksek gelir grubunda yer alan Latin Amerika ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik aktiviteyi canlandırdığı, ancak orta ve düşük gelir grubunda yer alan ülkelere ise bu etkinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir.

Öncü ve Çelik (2018) BRICT (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Türkiye) ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini 1998-2016 dönemi için panel nedensellik testi kullanarak analiz etmiştir. Çalışma sonuçlarına göre analize konu edilen BRICT ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilemezken ekonomik büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu görülmüştür. Ayrıca, 2008 yılının etkisinin bertaraf etmek amacıyla bu yılın verileri dışarda bırakılarak analiz tekrarlandığında doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Orta Asya ülkeleri için gerçekleştirdikleri çalışmada Acet vd. (2020) doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi pek çok ekonometrik araç kullanarak incelemiştir. Çalışma 2001-2016 arasında yıllık veriler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan panel Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ekonomik aktivite ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Öte yandan En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle elde edilen regresyon

sonuçları doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen %1'lik artışın Gayrisafi Yurtiçi Hasılayı (GSYH) %0,78 arttırdığını göstermektedir.

Son yıllarda yapılan güncel çalışmalardan biri olan Sağdıç vd. (2020) çalışmasında Brezilya, Endonezya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye ekonomileri için 1980-2018 döneminde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel vektör hata düzeltme modeline dayalı eşbütünleşme ve nedensellik testleri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada kontrol değişkeni olarak vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı kullanılmıştır. Eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme ve vergi gelirleri arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, nedensellik testi sonuçları da uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımların çeşitli mekanizmalar üzerinden yoksulluk üzerindeki etkilerinin analiz edildiği pek çok çalışma özellikle az gelirli ve gelişmekte olan ülke ekonomilerini konu almıştır.

Doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk üzerindeki etkisinin analiz edildiği çalışmaların başında gelen Jalilian ve Weiss (2002) çalışması Güneydoğu Asya Ülkeleri (ASEAN) için gerçekleştirilmiştir. Bir üretim fonksiyonu üzerinden kurulan model doğrudan yabancı yatırımlar-ekonomik büyüme-yoksulluk bağlantısı üzerine inşa edilmiştir. Çalışmada kurulan modelden elde edilen regresyon sonuçları doğrudan yabancı yatırımların hem doğrudan yoksulluğu azaltıcı olduğu hem de ekonomik büyüme üzerinden dolaylı olarak yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Doğrudan yabancı yatırımlar-ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin incelendiği yazına katkı sağlayan öncü çalışmalardan bir diğeri ise Jenkins ve Thomas (2002) çalışmasıdır. Bu çalışma tanımlayıcı istatistikleri kullanarak doğrudan yabancı yatırımlar ile kalkınma arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. Çalışmanın odak noktası Güney Afrika ülkeleridir. Tanımlayıcı istatistikler üzerinden yapılan değerlendirmeler neticesinde doğrudan yabancı yatırımların yeni iş sahaları açarak ve yetenek transferi yaparak ekonomik kalkınmaya katkı sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tanımlayıcı istatistikler kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada Msuya (2007), Tanzania ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımların tarım sektöründeki verimlilik üzerinden yoksulluğu azaltmadaki rolünü incelemiştir. Tanımlayıcı istatistikler üzerinden gerçekleştirilen analizler Tanzania’da tarım sektörüne yönelik doğrudan yabancı yatırımların yalnızca makroekonomik göstergelerden değil kurumsal yapının gelişmesinden de olumlu etkilendiğini göstermektedir. Öte yandan, tarım sektörüne yönelik doğrudan yabancı yatırımların bu sektördeki verimliliği arttırdığı ve ülkedeki yoksulluğun azalmasına katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Huang vd. (2010) Doğu Asya ve Latin Amerika’da orta gelir grubunda yer alan 12 ülke için doğrudan yabancı sermaye girişlerinin ve çıkışlarının yoksulluk üzerindeki etkisini 1982-2005 dönemi için analiz etmiştir. Çalışmada panel veri regresyon yöntemleri kullanılmıştır. Söz konusu modellerden elde edilen sonuçlar doğrudan sermaye girişlerinin ve sermaye çıkışlarının bu ülkelerde yaşayan düşük gelir gruplarının yoksulluğunu arttırdığını ortaya koymaktadır.

Sarisoy ve Koc (2012) yüzdelik gelir dağılımı gruplarını yoksulluk göstergesi olarak kullanarak seçilmiş 40 az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk ile ilişkisini 1980-2008 dönemi için analiz etmiştir. Çalışmada panel regresyon analizi yöntemleri kullanılmıştır. Panel regresyon sonuçları doğrudan yabancı yatırımların örneklem ülkelerinden bazılarında toplumun üst gelir grubunda yer alan kesimlerin gelirlerini arttırdıklarını, bazı ülkelerde ise toplumun alt kesimlerinin yoksulluğunu azaltıcı bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda çalışma sonuçları hem ülke bazında hem de ülkedeki gelir grupları bazında farklılaşan sonuçlar ortaya koymaktadır.

Gohou ve Soumare (2012) insani kalkınma endeksini yoksulluk göstergesi olarak kullandıkları çalışmada farklı kontrol değişkenlerini de analize dâhil ederek 52 Afrika ülkesinde doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Söz konusu çalışmada doğrudan yabancı yatırım göstergesi olarak 3 farklı değişken kullanılmış ve bu bağlamda farklı model setleri oluşturulmuştur. Ayrıca, analizde hükümet harcamaları, bebek ölümleri, okullaşma oranı ve nüfus artış hızı göstergeleri de kontrol değişkenler olarak yer almaktadır. Çalışmanın ampirik analizi 1990-2007 dönemini

kapsamaktadır. İki kademeli regresyon (2-SLS) yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlar doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltmada görece daha fakir olan Afrika ülkelerinde etkili olduğunu, ancak kıtanın görece zengin ülkelerinde istatistiksel olarak anlamlı bir katkısının bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ogunniyi ve Igberi (2014) çalışmasında doğrudan yabancı yatırımların yanında pek çok makroekonomik gösterge de dâhil edilerek Nijerya'da 1980-2012 döneminde yoksulluğu etkileyen faktörleri incelemiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen eşbütünleşme testi yardımıyla analiz edilmiş ve uzun dönem katsayı tahminleri gerçekleştirilmiştir. Eşbütünleşme testinden elde edilen sonuçlar değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, regresyon sonuçlarından elde edilen kısa ve uzun dönem katsayıları Nijerya'da analiz edilen dönemde doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltan bir faktör olmadığını göstermektedir.

Fauzel vd. (2016) bir Afrika ülkesi olan Morityus için doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk üzerindeki etkisini 1980-2013 dönemi verilerini kullanarak analiz etmiştir. Çalışmada vektör hata düzeltme modelinden faydalanılmıştır. Yoksulluk göstergesi olarak insani kalkınma endeksinin kullanıldığı çalışmada doğrudan yabancı yatırımların yanında hükümet harcamaları ve ticari açıklık oranı kontrol değişkenleri olarak modele katılmıştır. Analiz sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımların hem kısa hem de uzun dönemde yoksulluğu azalttığı, kısa dönemdeki etkinin uzun döneme göre daha az olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, doğrudan yabancı yatırımlardan yoksulluk değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Kontrol değişkenlerinden hükümet harcamaları ve ticaret açıklık oranının da yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anigbogu vd. (2016) Nijerya için gerçekleştirdikleri çalışmada 1980-2014 dönemi verilerini En Küçük Kareler yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmada yoksulluk göstergesi olarak yoksulluk sınırı altında yaşayan kişi sayısı değişkeni kullanılmıştır. Analizde doğrudan yabancı yatırımların yanında ticaret açıklık oranı, piyasa büyüklüğü, yabancı yardımlar, döviz kuru, dış borç stoğu ve teknoloji değişkenleri de yer almaktadır. Regresyon sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğun azaltılmasında istatistiksel olarak anlamlı bir değişken olduğu tespit edilmiştir.

Şahbaz vd. (2016) çalışması Türkiye ekonomisi için 1980-2015 döneminde kişi başı hane halkı tüketim harcamalarını yoksulluk göstergesi olarak kullanarak dış ticaret serbestisi ve doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltmadaki rolünü analiz etmiştir. Çalışmanın ampirik analizinde eşbütünleşme ve nedensellik testlerinden faydalanılmıştır. Nedensellik testi sonuçları doğrudan yabancı yatırımlar ile yoksulluk arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımlardaki ve dışa açıklık endeksindeki artışların yoksulluğu azalttığı tespit edilmiştir.

Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımların işsizlik üzerindeki etkisini inceleyen bir diğer çalışmada Erçakar ve Güvenoğlu (2018) Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanmıştır. Çalışma 1980-2016 dönemini kapsamaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar DYY ile işsizlik arasında uzun dönemde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Böylelikle, doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen artışların işsizliği azalttığı tespit edilmiştir. Granger nedensellik analizi sonuçları ise kısa dönemde doğrudan yabancı yatırımlar ile işsizlik oranı arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını ortaya koymaktadır.

Agarwal vd. (2017) Hindistan ve SAARC ülkelerini (Afganistan, Bangladeş, Bhutan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka) ele aldıkları çalışmada pek çok kontrol değişkenleriyle birlikte doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk üzerindeki etkisini 1980-2011 dönemi için analiz etmişlerdir. Bu çalışmada kafa-sayım oranı, yoksulluk açıklık oranı yoksulluk değişkeni olarak kullanılmıştır. Ayrıca, toplam doğum oranı, okul kayıt oranı, hükümet harcamaları ve tarımsal üretim büyümesine ilişkin değişkenler de kontrol değişkenleri olarak analize dâhil edilmiştir. Çalışmada ARDL ve Pooled Mean Group ARDL yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma sonuçları ülkeler arasında farklılıklar olsa da hem Hindistan'da hem de SAARC ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltan anlamlı bir değişken olduğu tespit edilmiştir. Ülkeler arasında ortaya çıkan farklılıkların ise ülkelerin doğrudan yabancı yatırımların iş alanı yaratma kapasitesinden ve ülkeler arasındaki işgücünün farklı yetenek düzeyinde olmasından kaynaklandığını ifade etmişlerdir.

Gökmenoğlu vd. (2018) Nijerya ekonomisi için gerçekleştirdiği çalışmada 1972-2013 döneminde doğrudan yabancı yatırımlar ile çeşitli kalkınma endeksi göstergeleri

arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada insani kalkınma endeksi göstergeleri olarak doğumda yaşam beklentisi, okul kayıt oranı ve kişi başına düşen milli gelir değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmanın ampirik analizi Johansen eşbütünleşme testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testlerine dayanmaktadır. Nedensellik analizi sonuçları doğrudan yabancı yatırımlar ile doğumda yaşam beklentisi arasında çift yönlü, doğrudan yabancı yatırımlardan kişi başına milli gelire doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Öte yandan, eşbütünleşme analizi ve katsayı tahmini sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişki olduğunu ve doğrudan yabancı yatırımların uzun dönemde insani kalkınmayı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde olumlu etkilediği tespit edilmiştir.

Quinonez vd. (2018) çalışması 13 Latin Amerika ülkesinde doğrudan yabancı yatırımlar ve pek çok makroekonomik ve yapısal göstergenin yoksulluğu azaltmadaki rolünü 2000-2014 dönemini kapsayacak şekilde incelemiştir. Çalışmada yoksulluk göstergesi olarak kafa sayım oranı kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan panel regresyon tahmincileri panel ülkeleri arasındaki yatay kesit bağımlılıklarını dikkate alan yöntemlerdir. Bu tahmincilerin kullanıldığı modellerden elde edilen sonuçlar diğer makroekonomik ve yapısal göstergelerin aksine doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde azaltan bir değişken olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bilal Khan vd. (2019) çalışmasında Pakistan ekonomisinde 1985-2016 döneminde doğrudan yabancı yatırımların yoksullukla ilişkisi altyapı yatırımları, hükümet harcamaları ve insan sermayesi değişkenleri kontrol değişkeni olarak kullanılarak analiz edilmiştir. Söz konusu çalışmada yoksulluk değişkeni yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun oranıdır. Çalışmada otoregresif Dağıtılmış Gecikmeler (ARDL) modeli, vektör hata düzeltme modeli ve nedensellik analizinden faydalanılmıştır. Ampirik analizden elde edilen sonuçlar doğrudan yabancı yatırımlar ile yoksulluk arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Benzer şekilde ARDL modeli sonuçları da doğrudan yabancı yatırımların hem kısa hem de uzun dönemde yoksulluğu azalttığını ortaya koymaktadır.

Evcim vd. (2019) çalışmasında 8 Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesinde yoksulluğu etkileyen faktörleri tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışmada 1990-2013 dönemi incelenmiş ve panel sabit etkiler regresyon tahmini yapılmıştır. Çalışmada yoksulluk göstergesi olarak kafa sayım oranı ve yoksulluk açığı endeksi kullanılmış ve bu doğrultuda iki model

oluşturulmuştur. Yoksulluğu etkileyen faktörleri analiz etmeye yönelik ise ekonomik, coğrafi ve demografik, beşeri ve istihdam faktörleri açıklayıcı değişkenler olarak analize dâhil edilmiştir. Panel regresyon sonuçları söz konusu faktörlerin yoksulluğu istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilediğini göstermektedir.

Sahraaltı Afrika ülkeleri için gerçekleştirilen bir diğer analiz ise Anetor vd. (2020) çalışmasıdır. Adı geçen çalışmada yoksulluk göstergesi olan İnsani Kalkınma Endeksi kullanılmış ve analize 29 Sahraaltı Afrika ülkesi katılmıştır. Çalışma 1990-2017 dönemini kapsamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltmadaki rolü incelenirken yabancı yardımlar, ticaret açıklığı, kişi başına düşen gelir büyümesi, sermaye stoku, nüfus artışı ve enflasyon göstergeleri de kontrol değişkenleri olarak analize katılmıştır. Söz konusu çalışmada kullanılan Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FGLS) sonuçları gerek doğrudan yabancı yatırımların gerekse yabancı yardımların yoksulluğu azaltmadaki rolünün negatif olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bu sonuçların doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltıcı alanlara kanalize edilmediğini gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ayomitunde vd. (2020) ise Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) için gerçekleştirdikleri çalışmada yoksulluk oranı ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi 1990-2017 dönemi için panel regresyon yöntemleri kullanarak incelemiştir. Çalışma sonuçları yoksullukta meydana gelen azalmanın doğrudan yabancı yatırımları istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde arttırdığı tespit edilmiştir. Öte yandan, söz konusu bulguların farklı panel regresyon yöntemleri kullanılarak yapılan analizlerden elde edilen sonuçlarla da desteklendiği görülmüştür.

Dhrifi vd. (2020) 1995-2017 döneminde 98 gelişmekte olan ülkeden oluşan küresel bir panel için eşzamanlı denklem modelleri kullanarak doğrudan yabancı yatırım (FDI), karbon dioksit emisyonu ve yoksulluk arasındaki nedenselliği araştırmıştır. Kişi başına düşen hane halkı nihai tüketim harcamaları yoksulluk değişkeni olarak kullanılmıştır. Tüm örneklem ülkelerinin dâhil edildiği küresel panel veri sonuçları hem doğrudan yabancı yatırımlar ve yoksulluk arasında hem de karbon dioksit emisyonu ile yoksulluk arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Güncel çalışmalardan olan Dada ve Akinlo (2021), doğrudan yabancı yatırımların

yoksulluk üzerindeki etkisini 39 Sahraaltı Afrika ülkesi için incelemiştir. Çalışma 1986-2018 yıllarını kapsamaktadır. Söz konusu çalışmada yoksulluk göstergesi olarak hane halkının nihai tüketim harcamaları, yaşam beklentisi ve insani kalkınma endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Açıklayıcı değişken olarak ise doğrudan yabancı yatırımların yanında çevre kirliliği, ticaret açıklığı, enflasyon oranı, finansal derinlik endeksi ve yolsuzluk göstergeleri analize dâhil edilmiştir. Panel eşikli regresyon tahmin modelinin kullanıldığı bu çalışmanın sonuçları özellikle çevresel bozulmanın yüksek seviyelerde olduğu dönemlerde doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltan anlamlı bir faktör olduğunu göstermektedir.

Güncel çalışmalardan bir diğerinde Do vd. (2021) Vietnam'ın 63 şehri için panel veri yöntemleri ve mekânsal ekonometrik modelleri kullanarak doğrudan yabancı yatırımlar ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2010-2016 dönemi için gerçekleştirilen analizde yoksulluk göstergesi olarak il bazlı yoksulluk oranı değişkeni kullanılmıştır. Diğer taraftan, analizde doğrudan yabancı yatırımların yanında ticaret açıklık oranı, kişi başına düşen gelir, işsizlik oranı, tüketici fiyat endeksi ve kalifiye işçi oranı açıklayıcı değişkenler olarak yer almaktadır. Kullanılan ampirik yöntemlerden elde edilen sonuçlar doğrudan yabancı yatırımların yalnızca doğrudan değil dolaylı yollardan insan sermayesini arttırarak da yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Son dönemde gerçekleştirilen çalışmalardan Aloui and Maktouf (2021) ise 48 Sahraaltı Afrika ülkesinde doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Çalışma 1996-2017 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada yoksulluk göstergesi olarak kişi başına düşen hane halkı tüketim harcamaları kullanılmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların yanı sıra pek çok kontrol değişkeni de analize dâhil edilmiştir. Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri eşzamanlı denklem sistemleri kullanılarak incelenmiştir. Eşzamanlı denklem sistemlerinden elde edilen sonuçlar doğrudan yabancı yatırımlardan yoksulluk değişkenine doğru anlamlı tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu gösterse de etkinin beklentinin tersine yoksulluğu arttırıcı olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, değinilen uygulamalı çalışmalarda da ifade edildiği üzere doğrudan yabancı yatırımların düşük ve orta gelirli ülkelerde yoksulluğun azaltılmasında ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesinde önemli rol oynayabilmektedir. Ancak,

alanyazında yer alan çalışmalarda doğrudan yabancı yatırım girişlerinin yoksulluğu azalttığına dair her ülke için kesin ve net kanıtlara ulaşılmamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltmadaki etkinliğinin, bu yatırımların doğası ve özellikleri, ev sahibi ülkenin politikaları ve kurumları ve yerel ekonomi ve toplumun bağlamı ve özellikleri dâhil olmak üzere bir dizi faktöre bağlı olarak değişiklikler gösterdiği söylenebilir.

3. VERİ VE YÖNTEM

3.1. Veri

Doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltmadaki etkinliğinin incelendiği bu çalışmada Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde yer alan ve verileri temin edilebilen 12 MENA ülkesi (Cezayir, Bahreyn, Mısır, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Moritanya, Fas, Suudi Arabistan, Sudan ve Tunus) verileri kullanılmıştır. Bu doğrultuda doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk üzerindeki etkisi 1995-2019 dönemi için incelenmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin tamamı ilgili yazının taranmasıyla ve veri mevcudiyeti göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Bu değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerine Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlerin açıklamaları ve tanımlayıcı istatistikler

Değişken Adı	Değişken Açıklama	Ort.	Medyan	En büyük	En küçük	Standart Sapma	Gözlem Sayısı
lnike	İnsani Kalkınma Endeksi (Yoksulluk proxy değişkeni)	-0.42	-0.37	-0.13	-0.99	0.19	300
dis_tic	Dış Ticaret Hacmi (% GSYH)	77.49	75.15	191.87	0.02	35.82	300
issiz	İşsizlik Oranı	10.36	10.38	20.03	0.70	5.44	300
dyy	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (% GSYH)	2.71	1.54	33.57	-11.20	4.24	300
lnkbg	Kişi Başına Düşen Gelir (Reel 2015 US\$)	8.52	8.25	10.63	7.12	0.98	300
dkg	Doğal Kaynak Gelirleri (% GSYH)	19.33	15.69	66.65	0.03	16.84	300

Çalışmada kullanılan değişkenlerden ike değişkeni Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) veri bankasından, diğer değişkenler ise Dünya Bankası World Development Indicators (WDI) veri bankasından temin edilmiştir.

Çalışmada yoksulluk değişkeninin göstergesi olarak İnsani Kalkınma Endeksi (IKE) değişkeni kullanılmıştır. IKE Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından

oluşturulmaktadır. IKE ÷lkedeki eğitim kalitesi, okuma-yazma oranları, ortalama yaşam beklentisi, hayat kalitesi ve refah düzeyine ilişkin pek çok göstergeyi içinde barındıran ve yoksulluğuk göstergesi olarak da literatürde yer alan çalışmalar tarafından kullanılan bir değişkendir (Gökmenoğlu vd., 2018).

Yoksulluk oranını açıklamak üzere kullanılacak değişkenlerden ilki ise çalışmanın temel hipotezini de oluşturan doğrudan yabancı yatırımlardır. Doğrudan yabancı yatırımları göstermek üzere ise Doğrudan Yabancı Yatırımların Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'ya oranı (Doğrudan Yabancı Yatırımlar (% GSYH)) değişkeni kullanılmıştır (Anetor vd. 2020).

DYY değişkenine ek olarak, ÷lke ekonomisinin dışa açıklığını ölçmek üzere ÷lkenin dış ticaret hacminin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'ya oranı (Dış Ticaret Hacmi (% GSYH)) değişkeni analize dâhil edilmiştir. Ticarete açıklığının teorik olarak görelî faktör fiyatlarını daha fazla bulunan faktör lehine değiştirebileceği ve eğer düşük gelir düzeyinin ve yoksulluğun artmasının nedeni işgücü fazlası ise, işgücü fiyatlarının artmasını teşvik edecek ve dolayısıyla yoksulluğu azaltacağı savunulmaktadır (Dada ve Akinlo, 2021).

Kişibaşına düşen gelir ve işsizlik oranı değişkenleri ise doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk üzerindeki etkilerinin çalıştığı mekanizmalarda doğrudan etkili olduğu düşünülen değişkenlerdir. Bu bağlamda çalışmada Kişi Başına Düşen Gelir (Reel 2015 US\$) ve işsizlik oranı değişkenlerine yer verilmiştir (Evcim vd. 2019; Anetor vd. 2020; Do vd. 2021).

Son olarak, MENA ÷lkelerinin ekonomilerinde oldukça önemli bir pay tutan doğal kaynak gelirleri analize açıklayıcı değişken olarak eklenmiştir. Zira MENA ÷lkelerinde petrol ve doğalgaz kaynakları oldukça bol olduğundan bu kaynaklardan elde edilen gelirler bölge ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın ilgili alanyazına katkılarından biri de doğal kaynak gelirlerinden elde edilen gelirlerin yoksulluk üzerindeki etkisinin DYY-yoksulluk bağlamında analize kontrol değişken olarak dâhil edilmesidir.

Analize dâhil edilen değişkenlerden oran ifade etmeyen İnsani Kalkınma Endeksi ve Kişi Başına Düşen Gelir değişkenlerinin doğal logaritmaları alınmıştır.

3.2. Yöntem

Bu çalışmada Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde DYY'nin yoksulluğu azaltmadaki rolü 12 ODKA ülkesinde (Cezayir, Bahreyn, Mısır, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Moritanya, Fas, Suudi Arabistan, Sudan ve Tunus) 1995-2019 dönemi için incelenmiştir. Çalışmada Panel Vektör Otoregresyon (Panel VAR) yönteminden elde edilen etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma sonuçları kullanılmıştır.

Panel VAR analizinde kullanılacak değişkenlerin seviyelerinde durağan olması, seviyesinde durağan olmayanların ise farkları alınarak durağan hale getirilmesi gerektiğinden çalışmamızın ampirik uygulama basamaklarından ilki durağanlık testlerine ışık tutmak amacıyla birimler arasındaki yatay kesit bağımlılığının test edilmesi sonrasında ise durağanlık testlerinin uygulanmasıdır.

3.2.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testleri

Yatay kesit bağımlılığının sınanmasına yönelik testler panel verinin serilerinde aynı t zamanı için yer alan birden fazla birimin, birimlerden herhangi birinden kaynaklanan şoklardan etkilenip etkilenmediğini test etmek için kullanılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı, panel veri setindeki birbirinden ayrı birimlerin hata terimleri arasındaki korelasyonla ortaya çıkmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının varlığı panel veri modellerinde durağanlık testlerinin seçilmesi açısından da önemlidir. Breusch ve Pagan (1980) ve Pesaran (2004) panel veri analizinde yatay kesit bağımlılığının dikkate alınmaması durumunda analiz sonuçlarının tutarlı olmayacağını savunmaktadır.

Panel birimleri arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı Breusch ve Pagan (1980), Pesaran (2004) ve Pesaran vd. (2008) testleri kullanılarak sınanabilmektedir. Bu testlerden ilki olan Breusch-Pagan LM testi panel verinin zaman boyutu olan T 'nin birim boyutu olan N 'den büyük olması halinde, Pesaran (2004) testi ve Pesaran vd. (2008) tarafından literatüre kazandırılan Düzeltilmiş CDLM testi ise N 'nin T 'den büyük olduğu panel veri setlerinde uygulanmaktadır.

Panel veri setinde yer alan birimlerin hata terimleri arasında korelasyon olmadığına dair boş hipotezi test etmek için Breusch-Pagan LM testi, sabit N ve T kullanarak bir LM

istatistiği sunar. LM istatistiğinin hesaplanmasına ilişkin tahmin edilen panel veri modeli şu şekildedir:

$$y_{it} = \alpha_i + \gamma_i' x_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

Bu eşitlikte $i = 1, 2, 3, \dots, N$ olmak üzere birim boyutunu, $t = 1, 2, 3, \dots, T$ şeklinde zaman boyutunu göstermektedir. x_{it} bağımsız değişkenleri temsil eden vektörü, α ve γ ise kesme terimi ve eğimi gösteren katsayıları ifade etmektedir. Bu denklemin tahmin edilmesiyle Breusch-Pagan LM test istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$\text{Breusch - Pagan LM Test İstatistiği} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (2)$$

Bu denklemde $\hat{\rho}_{ij}$ Eşitlik 1'deki panel veri modelinin tahmin edilmesiyle elde edilen kalıntılar arasındaki korelasyonu ifade etmektedir. Bu şekilde hesaplanan Breusch-Pagan LM test istatistiği Ki-kare dağılımına sahiptir. Söz konusu test istatistiği ilgili serbestlik derecesiyle karşılaştırılarak yatay kesit bağımlılığı olmadığını ortaya koyan sıfır hipotezi test edilir.

Yatay kesit bağımlılığının sınanması için kullanılan bir diğer test ise Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen Düzeltilmiş CDLM testidir. Bu test, dışsal bağımsız değişkenli normal dağılım özelliklerine sahip panel veri modellerinde Breusch-Pagan LM testinin yanlışlık problemini ortadan kaldıran bir varyantı olarak geliştirilmiştir. Pesaran vd. (2008)'e göre CDLM ayarlı test istatistikleri aşağıdaki gibi hesaplanabilir:

$$CDLM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k) \hat{\rho}_{ij}^2 \mu_{Tij}}{v_{Tij}} \quad (3)$$

Bu eşitlikte $CDLM_{adj}$ ayarlı test istatistiğini, μ_{Tij} değeri ortalamayı, v_{Tij} ise varyansı göstermektedir. $CDLM_{adj}$ test istatistiği ortalaması 0, varyansı 1 olan normal dağılıma sahiptir. Elde edilen bu test istatistiği yatay kesit bağımlılığı olmadığını ortaya koyan sıfır hipotezini test etmek için kullanılmaktadır.

3.2.2. Birim Kök Testi

Panel veri analiz yöntemlerinde birim kök testlerinin seçimi serilerin birimleri arasında yatay kesit bağımlılığı olup olmamasına göre şekillenmektedir. Kullanılan panel veri setinin birimleri arasında yatay kesit bağımlılığı varsa ikinci nesil panel birim kök testleri kullanılması gerekmektedir. Bu çalışmada ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran (2007) tarafından literatüre kazandırılan CADF (Cross-Sectionall Augmented Dickey Fuller) birim kök testi kullanılmıştır.

Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF testi, standart Dickey-Fuller regresyonuna gecikmeli seviyelerin kesit ortalamalarını ve serilerin başlangıç farklarının kesit ortalamalarını eklemektedir. Böylelikle analizde hem bireysel kesitlerin artırılmış ADF istatistikleri hem de birimlerin bireysel ortalamaları elde edilmektedir. Bu nedenle CADF test prosedürünün zaman serisi ayağında serilerin kesitlerinin ortak bir bileşene sahip oldukları savunulmaktadır.

Basit bir dinamik doğrusal heterojen panel veri modelinin şu şekilde gösterildiği ifade edilmektedir (Pesaran, 2007):

$$y_{it} = (1 - \delta_i)\mu_i + \delta_i y_{i,t-1} + \varepsilon_{it} ; i = 1 \dots, N; t = 1 \dots, T \quad (4)$$

i yatay kesit birimlerini, T zaman boyutunu ifade etmektedir.

CADF test prosedürü, potansiyel otokorelasyon problemini açıklamak için ortak çarpanın bir yaklaşımı olarak mevcut değerin kesit ortalamasını, y_{it} 'nin gecikmeli değerlerini ve farklı kesit ortalamalarının gecikmeli değerlerini içerir. Bu bağlamda CADF test prosedürü aşağıda yer alan eşitliğin En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle tahmin edilmesiyle devam eder:

$$\Delta y_{it} = \theta_i + \delta_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} c_{ij} \Delta y_{i,t-j} + d_i t + k_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^{p_i} \eta_{ij} \bar{y}_{i,t-j} + \epsilon_{i,t} \quad (5)$$

Bu eşitliğin EKK ile tahmin edilmesi neticesinde bireysel yatay kesit birimleri için T istatistiği elde edilmiş olmaktadır. CAD testi yatay kesit birimlerinden elde edilen T

istatistiklerinin ortalamasını almak suretiyle CIPS istatistiğini ortaya çıkartmaktadır (Pesaran, 2007). CIPS istatistiği şu şekilde ifade edilir:

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (6)$$

CIPS istatistiği T ve N boyutlarına göre farklılaşan kritik değerlerle karşılaştırılarak panel veri setindeki bütün birimlerin birim köklü olduğunu ifade eden sıfır hipotezinin test edilmesinde kullanılır.

3.2.3. Panel Vektör Otoregresyon (Panel VAR) Yöntemi

Panel Vektör Otoregresyon (Panel VAR), farklı kesitli birimler için zaman içinde birden çok gözlemden oluşan bir panel veri kümesindeki değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmek için kullanılan istatistiksel bir tekniktir. Panel VAR, çoklu değişkenler arasındaki dinamik karşılıklı ilişkileri incelemek için kullanılan çok değişkenli bir zaman serisi modeli olan geleneksel vektör otoregresyon (VAR) modelinin bir uzantısıdır.

Panel VAR modeli, çoklu zaman serisi değişkenleri arasındaki karşılıklı bağımlılıkları analiz etmek için Sims (1980) tarafından geliştirilen vektör otoregresyon (VAR) modeline dayanmaktadır. VAR modeli, modeldeki her değişkenin kendi gecikmeli değerlerinin yanı sıra modeldeki diğer tüm değişkenlerin doğrusal bir kombinasyonu ile de ilişkili olduğunu ifade etmektedir.

Panel VAR modeli şu şekilde yazılabilir (Abrigo ve Love, 2016):

$$Y_{it} = A_1 Y_{it-1} + A_2 Y_{it-2} + A_3 Y_{it-3} + \dots + A_{p-1} Y_{it-p+1} + A_p Y_{it-p} + B X_{it} + \epsilon_{it} \quad (7)$$

Bu model k yönlü homojen ve p mertebesinde dir. Bu Panel VAR modelinde Y_{it} bağımlı değişkenleri temsil eden $(1 \times k)$ boyutlarında bir vektör, X_{it} ise $(1 \times l)$ boyutlarında dışsal ortak değişkenleri gösteren bir vektördür. Bu eşitlikte $i = 1, 2, 3, \dots, N$ olmak üzere birim boyutunu, $t = 1, 2, 3, \dots, T$ şeklinde zaman boyutunu göstermekte, ϵ_{it} ise hata terimlerini temsil etmektedir. Modelde $k \times k$ boyutunda matriste yer alan $A_1, A_2, A_3, \dots, A_p$ ve $l \times k$ boyutundaki matriste yer alan B parametreleri tahmin edilmektedir.

$A_1, A_2, A_3, \dots, A_p$ katsayılarının tipik olarak tüm kesit birimleri için aynı olduğu, ϵ_{it} hatalarının birimler arasında bağımsız ve aynı şekilde dağıldığı ancak zaman içinde ilişkilendirilebileceği varsayılabilir. Modelimizde ilgili katsayılar havuzlanmış EKK yöntemiyle tahmin edilmiştir.

Panel VAR yöntemiyle tahmin edilen modellerden istenen değişkenlere verilen şoklara sistemde yer alan diğer içsel değişkenlerin verdikleri tepkiler Etki-Tepki Fonksiyonlarıyla izlenebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, Etki-Tepki Fonksiyonları bir sistemin ani bir şoka karşı dinamik tepkisini incelemek için ekonometri ve zaman serisi analizinde kullanılan bir araçtır. Bir Panel VAR modelinde her bir birim ayrı bir zaman serisi olarak modellenmekte ve modelin zaman içinde birden fazla birimden alınan gözlemleri içeren panel verileri kullanılarak tahmin edilmektedir. Bu bağlamda Panel VAR modelindeki Etki-Tepki Fonksiyonları, birimler arasındaki enine kesit bağımlılığını hesaba katarak, bir değişkene yönelik şokun paneldeki diğer değişkenler üzerindeki dinamik etkilerini incelemek için kullanılmaktadır (Pesaran ve Smith, 1995).

4. BULGULAR

Bu tez çalışmasında kullanılan temel metodoloji Panel VAR tahmini ve bu tahminden elde edilen Etki-Tepki Fonksiyonları ve Varyans Ayrıştırma yöntemleridir. Panel VAR tahmini gerçekleştirilmeden önce modele içsel değişken olarak dahil edilecek tüm değişkenlerin seviyelerinde durağan olması, seviyelerinde durağan olmayan değişkenlerin ise durağan hale getirilmesi gerekmektedir.

Bu doğrultuda tez çalışmasının ampirik uygulama adımları yatay kesit bağımlılık testleri, birim kök testleri ve Panel VAR uygulaması şeklinde gerçekleştirilmiştir.

4.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Testleri Sonuçları

Panel VAR analizinde kullanılacak değişkenlerin seviyelerinde durağan olması, seviyesinde durağan olmayanların ise farkları alınarak durağan hale getirilmesi gerektiğinden değişkenlerin durağanlıklarının incelenmesi gerekmektedir. Panel veri yöntemlerinde birim kök testlerinin seçimi için ise panel birimlerinin yatay kesitleri arasında bağımlılık olup olmadığı test edilmelidir. Diğer bir ifadeyle, serilerde yatay kesit bağımlılığı olup olmamasına göre seçilecek birim kök testleri belirlenmektedir.

Bu bağlamda ilk olarak serilerin yatay kesit bağımlılık testleri yapılmış olup yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarına Tablo 2’de yer verilmiştir. Tabloda yer verilen yatay kesit bağımlılık testleri alanyazında yer bulan çalışmalarda sıklıkla kullanılan Breusch-Pagan LM, Pesaran Scaled LM, Bias-Corrected Scaled LM ve Pesaran CD testleridir.

Tablo 2: Yatay kesit bağımlılık testleri sonuçları

Değişken	Breusch-Pagan LM	Pesaran Scaled LM	Bias-Corrected Scaled LM	Pesaran CD
lnike	1453.911***	120.802***	120.552***	38.032***
dis_tic	361.901***	25.754***	25.504***	10.862***
dkg	764.900***	60.831***	60.581***	26.179***
dyy	160.579***	8.232***	7.982***	7.463***
issiz	354.328***	25.095***	24.845***	6.662***
lnkbg	751.025***	59.623***	59.373***	17.449***

Not: *** %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır.

Yatay kesit bağımlılık testlerinde ilgili metodolojiler bağlamında elde edilen test istatistikleri testlerin kendi kritik değerleriyle karşılaştırılmak suretiyle serilerde yatay kesit bağımlılığı olmadığını öne süren sıfır hipotezi test edilmektedir. Tablo 2’de yer alan tüm yatay kesit bağımlılık testlerinin sonuçlara göre çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin panel birimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı yatay kesit bağımlılığı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle tüm değişkenlere uygulanan söz konusu testlerde sıfır hipotezi reddedilmiştir.

Yatay kesit bağımlılığı testlerinin bir panel veri setinde yer alan değişkenin sahip olduğu birimler (yatay kesitler) arasında bağımlılık olduğunu ifade etmesi veri setinde yer alan bir birimden kaynaklı bir şokun serinin diğer birimlerini de etkileyeceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, örneklemimizde yer alan MENA ülkeleri belirli ekonomik, sosyolojik ve toplumsal benzerlikler ve ortaklıklar göstermesi nedeniyle serilerin kesitleri arasında yatay kesit bağımlılığı çıkmasının beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir.

4.2. Birim Kök Testi Sonuçları

Yatay kesit bağımlılığı testlerinden elde edilen sonuçlar çalışmamızda yer alan değişkenlerin yatay kesitleri arasında yatay kesit bağımlılığı olduğunu ortaya koymaktadır. Birimler arasında yatay kesit bağımlılığı olan serilerin durağanlıklarının sınanması için bu bağımlılığı dikkate alan ikinci nesil birim kök testleri kullanılması gerekmektedir. Bu bağlamda tez çalışmamızda Pesaran (2007) tarafından literatüre kazandırılan CADF birim kök testi kullanılmıştır.

CADF birim kök testi sonuçlarına Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3: CADF Birim kök testi sonuçları

CADF Testi (CIPS İstatistiği)		
Değişken	Sabitli	Sabitli & Trendli
dis_tic	-1.596	-3.291***
dkg	-2.191*	-2.524
dyy	-4.136***	-3.816***
issiz	-1.723	-1.953
lnike	-1.649	-1.782
lnkbg	-2.092	-2.459
Δissiz	-3.363***	-3.535***
Δlnike	-2.690***	-3.302***
Δlnkbg	-2.454**	-3.470***
Not: Sabitli model için kritik değerler: -2.54, -2.30, -2.18 Sabit & trendli model için kritik değerler: -3.07, -2.83, -2.71 *, ** and *** sırasıyla %10, %5, ve %1 anlamlılık düzeyindeki anlamlılıkları göstermektedir. Kritik değerler için Pesaran (2007)’ye bakınız. Δ sembolü ilgili değişkenin birinci farkını ifade etmektedir.		

CADF testi birim kök testi daha önce değinildiği üzere ilgili serinin yatay kesit birimlerinden elde ettiği serilerin ortalamasını alarak CIPS istatistiği oluşturmaktadır. Elde edilen bu CIPS istatistiği serinin kesit sayısı ve zaman boyutuna göre Pesaran (2007) çalışmasında yer verilen kritik değerler tablosuyla karşılaştırılmaktadır. CADF testinde sıfır hipotezi serilerin seviyelerinde durağan olmadıklarını ifade etmektedir. Böylelikle seri için elde edilen CIPS istatistiği ilgili kritik değerden küçük ise (negatif değerler için) serinin durağan olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir.

CADF birim kök testinden elde edilen CIPS istatistiklerine göre analizimize dâhil edilen ticaret açıklığı (dis_tic), doğal kaynak gelirleri (dkg) ve doğrudan yabancı yatırım (dyy) değişkenleri için serilerin durağan olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin reddedilmektedir. Diğer bir ifadeyle bu değişkenler seviyelerinde durağan olan değişkenlerdir. Böylelikle bu değişkenler farkları alınmadan seviye değerleri ile analize dâhil edilmiştir.

CADF birim kök testi sonuçlarına göre diğer taraftan yoksulluk (lnike), işsizlik oranı

(issiz) ve kiři başına dūřen gelir (lnkbg) değişkenleri için serilerin seviyelerinde durağan olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilememektedir. Böylelikle bu değişkenlerin seviyelerinde durağan olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Analize dāhil edilen değişkenlerin durağan hale geitirilmesi gerektiğinden adı geçen değişkenlerin birinci farkları alınmış ve CADF testi uygulanmıştır. Serilerin birinci farklarının CIPS istatistikleri serilerin birinci farkları alındığında durağan hale geldiklerini ortaya koymaktadır. Böylelikle adı geçen bu değişkenler birinci farkları alınarak analize dāhil edilmiştir.

4.3. Panel Vektör Otoregresyon Modeli Sonuçları

Yatay kesit bağımlılık testleri ve durağanlık analizi sonrasında tüm değişkenlerin durağanlık mertebeleri tespit edildikten sonra Panel VAR uygulamasına geçilmiştir. Panel VAR uygulamasında analize dāhil edilen tüm değişkenler otoregresif bir sistem içerisinde içsel değişkenler olarak model oluşturulmaktadır. Panel VAR modeli tahmininde ilk olarak sistem içerisindeki değişkenlerin uygun gecikmelerinin belirlenmesi gerekmektedir.

Çalışmamızda ike, dyy, dis_tic, dkg, issiz ve kbg değişkenlerinin yer aldığı sistem için uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesine yönelik sonuçlar Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: VAR modeli uygun gecikme uzunluğu seçimi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2043.338	NA	75.18934	21.34727	21.44907	21.38850
1	-898.4857	2206.226	0.000724	9.796726	10.50930*	10.08532*
2	-861.4307	69.09205	0.000717*	9.785737*	11.10909	10.32171
3	-826.1783	63.52772	0.000725	9.793524	11.72766	10.57686
4	-799.6826	46.09162	0.000804	9.892527	12.43744	10.92324
5	-772.4383	45.69094	0.000888	9.983732	13.13943	11.26181
6	-748.7257	38.28594	0.001022	10.11173	13.87821	11.63718
7	-719.6881	45.06882	0.001117	10.18425	14.56151	11.95707
8	-669.2368	75.15138*	0.000984	10.03372	15.02176	12.05391

*İlgili kritere göre uygun gecikmeyi temsil etmektedir.

Uygun gecikme uzunluğunun seçiminde pek çok bilgili kriterinden

faaydalanılabilmektedir. Kullanılan bu bilgi kriterlerinin önemli bir bölümü modelin uygun gecikme uzunluğunun 1 ve 2 olduğunu ifade etmektedir.

Ancak bilgi kriterlerinin işaret ettiği 1. ve 2. Gecikmeli modellerde otokorelasyon problemiyle karşılaşıldığından gecikmeler birer birer artırılarak model daha yüksek gecikmelerle tekrar tahmin edilmiştir. Bunun sonucunda otokorelasyon probleminin ortadan kalktığı modelin 4 gecikmeli model olduğu tespit edilmiştir.

Değişkenlerin 4. gecikmeli değerleri kullanılarak oluşturulan modelin otokorelasyon testi sonuçlarına Tablo 5’te yer verilmiştir.

Tablo 5: LM Otokorelasyon testi sonuçları

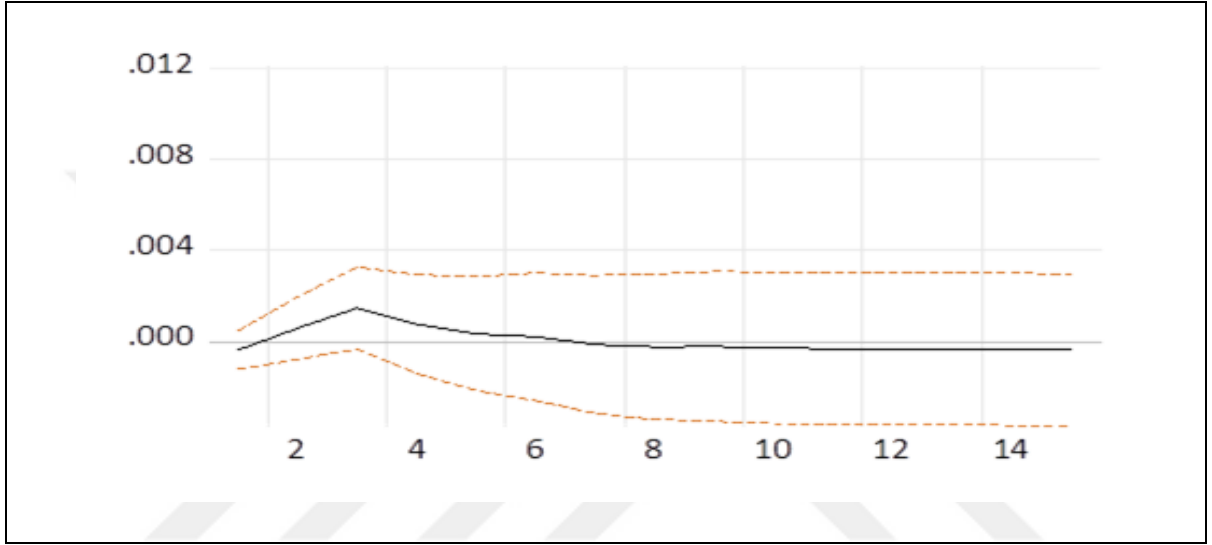
Gecikme	LRE* ist.	sd	Olasılık	Rao F-ist.	df	Olasılık
1	35.68421	36	0.4835	0.992030	(36, 898.6)	0.4837
2	47.10621	36	0.1018	1.317820	(36, 898.6)	0.1020
3	48.81453	36	0.0753	1.366897	(36, 898.6)	0.0754
4	42.77197	36	0.2032	1.193716	(36, 898.6)	0.2033

LM otokorelasyon testinde sıfır hipotezi modelin hata terimleri arasında otokorelasyon olmadığını ifade etmektedir. Böylelikle ilgili gecikme değeri için olasılık değerinin 0.05’in üzerinde olması halinde söz konusu sıfır hipotezi reddedilemeyecektir ve hata terimleri arasında otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılabacaktır. Tablo 5’te yer alan LM otokorelasyon testi sonuçlarına göre 4. gecikme değerine kadar hata terimleri arasında otokorelasyon problemi olmadığını ifade eden sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilememektedir. Böylelikle oluşturulan panel VAR modelinde 4. Gecikmeye kadar otokorelasyon problemi olmadığı anlaşılmaktadır.

Panel VAR modelinde içsel değişkenlerden oluşan sistem içerisinde bir değişkene verilen şokların diğer değişkenler üzerindeki etkileri Etki-Tepki fonksiyonları yardımıyla izlenebilmektedir. Tez çalışmamızın temel hipotezi doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk üzerindeki etkisinin çeşitli kanallar üzerinden incelenmesi olduğundan doğrudan yabancı yatırımları temsil eden dyy ve diğer kontrol değişkenlerine yönelik bir standart sapmalık şoka yoksulluğu temsil eden lnike değişkeninin verdiği tepkiler incelenmiştir.

Çalışmada kullanılan doğrudan yabancı yatırım ve diğer makroekonomik değişkenlerin yoksulluk üzerindeki etkisini göstermek üzere panel VAR modelinden etki-tepki fonksiyonları elde edilmiştir. Etki-tepki fonksiyonlarının tamamı genelleştirilmiş kümülatif etkileri göstermektedir.

Bu etki-tepki fonksiyonu sonuçlarına aşağıdaki Şekillerde (Şekil 13-17) yer verilmiştir.

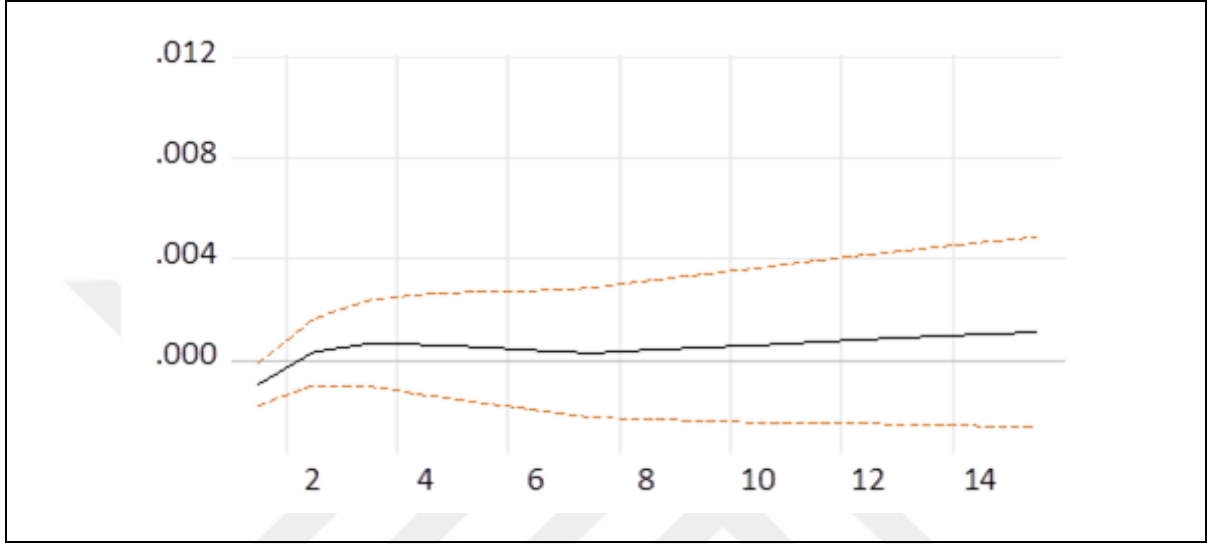
Şekil 13: İmke değişkeninin dy değişkenine verilen şoka tepkisi

Şekil 13'te doğrudan yabancı yatırım girişlerine yönelik bir standart sapmalı şoka yoksulluğu temsil eden İnsani Kalkınma Endeksi değişkeninin verdiği tepkinin 15 yıllık kümülatif seyri yer almaktadır. Şunu ifade etmek gerekir ki, insani kalkınma endeksinde meydana gelen artışlar yoksulluğun negatif bir göstergesidir. Dolayısıyla artan endeks değeri yoksulluğun azaldığına işaret etmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlardaki artışın insani kalkınma endeksi üzerinde ilk 3 yıllık dönemdeki kümülatif etkisi pozitifdir. 3 yılın sonunda yoksulluk değişkenin tepkisinin maksimum değerine ulaştığı görülmektedir. Böylelikle, MENA ülkelerinde doğrudan yabancı yatırım girişlerinin kısa vadede yoksulluğu azaltacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Doğrudan yabancı yatırım girişleriyle yoksulluk seviyesinde sağlanan bu iyileşmenin kümülatif etkisinin yaklaşık 7 yıl sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, doğrudan yabancı yatırım girişlerinin MENA ülkelerinde yoksulluğu azalttığı ifade edilebilir. Ancak, bu

etkinin uzun vadede kalıcı etkiler bırakmadığını da eklemek gerekir. Zira kümülatif etki 7. yılın sonrasında satbil hale gelmektedir.

Dış ticaret açıklık oranı değişkenine verilen şoka yoksulluk göstergesinin tepkisine Şekil 14’te yer verilmiştir.

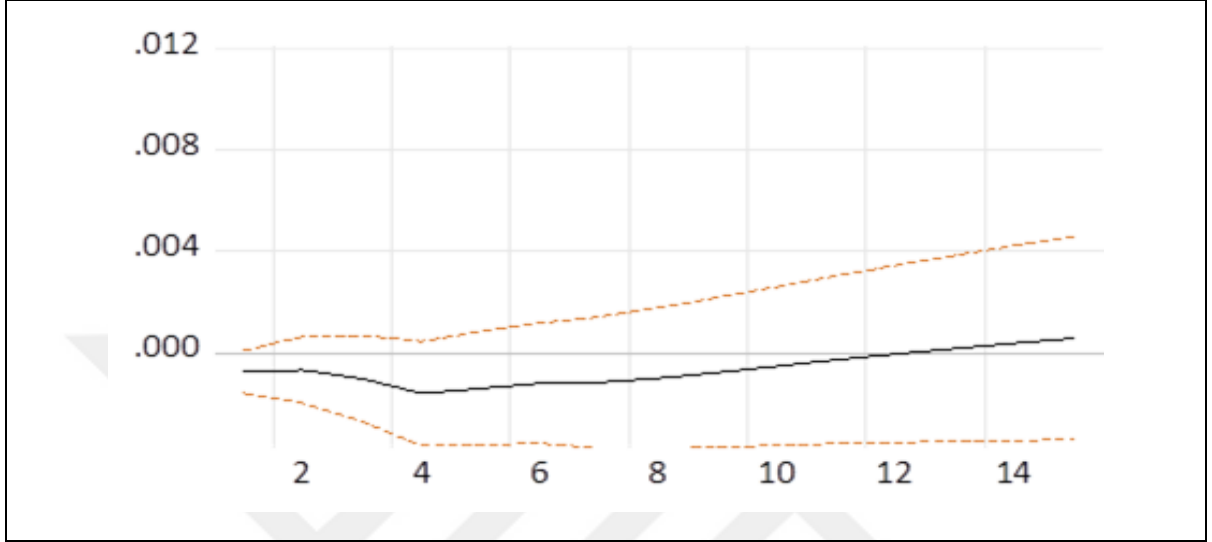
Şekil 14: dlnike değişkeninin dis_tic değişkenine verilen şoka tepkisi

Dış ticaret açıklığı sermaye hareketlerinin serbestleşmesi neticesinde ülkelerin üretimde sahip olduğu avantajları kullanarak ticaretten elde ettikleri gelirler yoluyla ekonomik aktivitelerini canlandırmayı ve bu yolla yoksulluğu azaltmalarını sağlamaktadır. MENA ülkelerinde dış ticaret açıklığına verilen bir standart sapmalılık şoka insani kalkınma endeksi değişkeninin verdiği tepki 2. yılın sonu itibarıyla pozitifte dönmektedir. Diğer bir ifadeyle dış ticaret açıklığının MENA ülkelerinde yoksulluk azaltan bir araç olduğu anlaşılmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırım girişlerinden farklı olarak dış ticaret açıklığının yoksulluğu azaltmadaki etkinliği uzun yıllar boyunca devam etmektedir. Dış ticaret açıklığının artmasına karşı yoksulluk göstergesinin verdiği kümülatif etki tüm dönemler boyunca pozitif olmaktadır.

MENA ülkeleri sahip oldukları zengin enerji ve doğal kaynaklardan elde ettikleri gelirlere dayalı ekonomiler olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda doğal kaynaklardan

elde edilen gelirlerin MENA bölgesi için temel sorunlardan biri olan yoksulluk probleminin çözümüne katkı sağlayıp sağlamadığı hususu önem arz etmektedir. MENA ülkelerinde doğal kaynak gelirlerinde meydana gelen bir şoka yoksulluk değişkeninin verdiği tepki Şekil 15'te gösterilmektedir.

Şekil 15: dlnike değişkeninin dkg değişkenine verilen şoka tepkisi

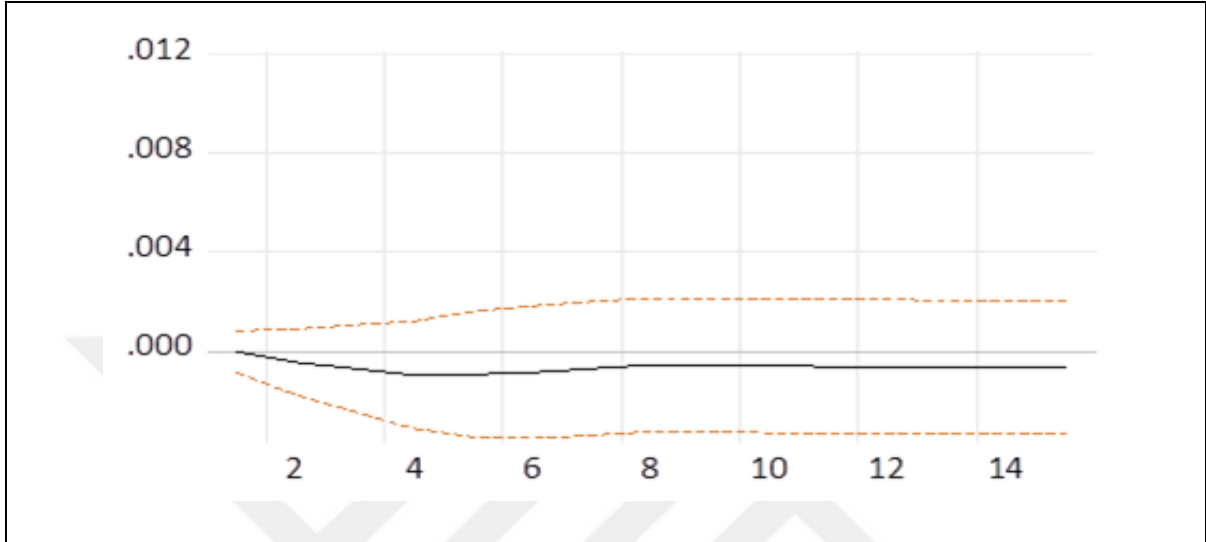
Doğal kaynak gelirlerine yönelik bir şoka yoksulluk göstergesi olan insani kalkınma endeksinin verdiği tepki incelendiğinde doğal kaynak gelirlerinde meydana gelen artışların kısa dönemde MENA ülkelerindeki yoksulluk seviyesini arttırdığı görülmektedir. Yoksulluk göstergesinin dönemler itibarıyla seyri incelendiğinde ise 5. Yıldan sonra dönemlik kümülatif olmayan etkinin pozitifte döndüğü toplam kümülatif etkininin ise yaklaşık 13 yıllık dönem sonunda yoksulluk üzerinde olumlu etkiye işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda özellikle kısa dönemli etki değerlendirildiğinde doğal kaynak gelirlerine bağlı MENA bölgesi ekonomilerinde doğal kaynak laneti olarak ifade edilen ve ekonomilerde faaliyet gösterilen sektörlerin doğal kaynaklara bağımlılığı nedeniyle eşitsizliklerin tetiklendiği bir mekanizmanın varlığına işaret ettiği söylenebilir.

Doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azalttığı mekanizmalardan bir diğerinin de doğrudan ve dolaylı olarak yeni iş imkânları yaratmak olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda işsizlik oranının artışına yoksulluk göstergesinin verdiği tepki de ilgili

mekanizmanın işlerliğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Bu bağlamda, işsizlik oranına yönelik bir şoka yoksulluk göstergesinin tepkisine Şekil 16’da yer verilmiştir.

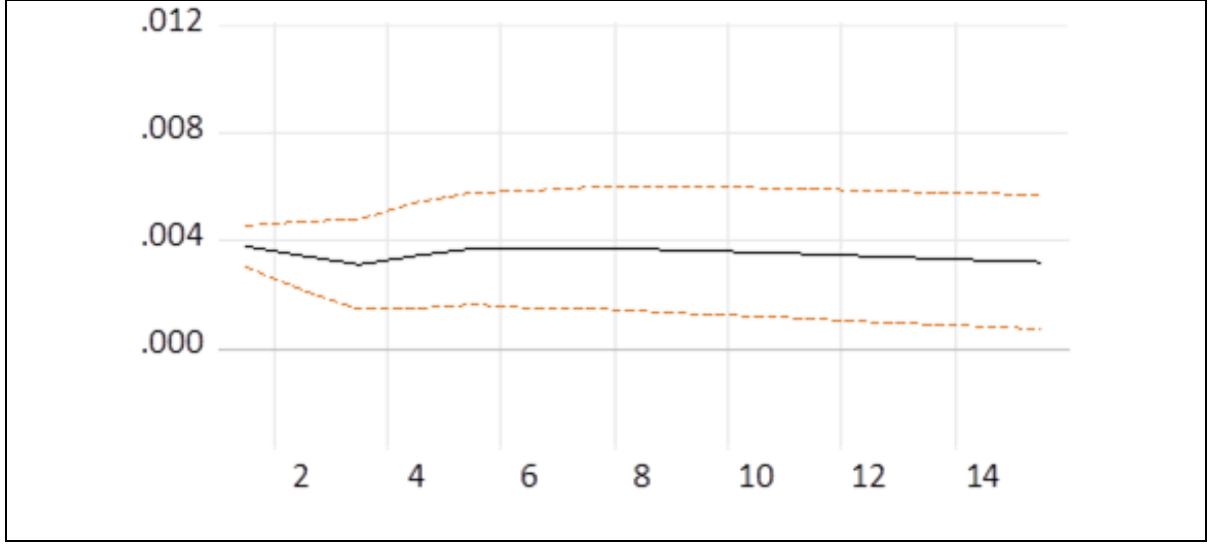

Şekil 16: dlnike değişkeninin dissiz değişkenine verilen şoka tepkisi

İşsizlik oranında meydana gelen bir standart sağlamlık şok yoksulluk oranının negatif bir göstergesi olan insani kalkınma endeksinin verdiği tepki, MENA bölgesi ülkelerinde işsizlik oranındaki artışların yoksulluğu arttırdığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda MENA ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların ortaya çıkartacağı istihdam katkılarının yoksulluğun azaltılmasını sağlayabileceği sonucuna ulaşılabilir.

Çalışmamızın ampirik analizinde kontrol değişkeni olarak Panel VAR sistemine dahil edilen değişkenlerden bir diğeri ise kişi başına düşen gelirdir. Kişibaşına düşen gelir değişkeni ekonomik büyümenin güçlü gelir eşitsizlikleri ortaya çıkarmaması durumunda yoksulluğun azaltıldığı önemli araçlardan bir tanesidir.

Bu bağlamda, kişi başına düşen gelirden meydana gelen artışların yoksulluk üzerindeki etkisine ilişkin etki-tepki grafiğine Şekil 17’de yer verilmiştir.

Şekil 17: dlrike değişkeninin lnkgb değişkenine verilen şoka tepkisi

Kişi başına düşen gelir değişkenine verilen bir standart sapmalı şoka yoksulluk göstergesinin verdiği kümülatif tepkinin tüm dönemler boyunca pozitif olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle MENA ülkelerinde kişi başına düşen gelir artışlarının yoksulluğun azaltılmasına önemli katkılar sağladığı ve bu etkilerin hem kısa hem de uzun dönemde geçerli olduğu söylenebilir. Böylelikle, doğrudan yabancı yatırım girişleri üzerinden artan ekonomik aktivite ve yükselen kişi başına düşen gelirlerin yoksulluğu azalttığı kanalı işlediği söylenebilir.

Çalışmamızın ampirik uygulamasının son adımında kullanılan değişkenler ile kurulan Panel VAR modelinden elde edilen Varyans Ayırıştırması sonuçları yer almaktadır. Varyans ayırıştırması Panel VAR modelinde yer alan bir değişkendeki değişimlerin sistemde yer alan diğer değişkenler tarafından açıklanma kabiliyetlerini göstermektedir. Tablo 6'da yoksulluk değişkeninde meydana gelen değişimlerin modelde yer alan değişkenler tarafından dönemler itibarıyla ne kadarlık kısmının açıklandığı gösterilmektedir.

Tablo 6: Varyans ayırıştırma sonuçları

Dönem	S.E.	DLNIKE	DKG	DYY	DIS_TIC	DISSIZ	LNKBG
1	0.006535	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.006825	93.35721	0.074576	2.196304	3.201517	0.217183	0.953209

3	0.006934	90.85877	0.251420	3.889826	3.290332	0.269441	1.440215
4	0.007061	89.15909	0.728744	4.575583	3.722865	0.424414	1.389300
5	0.007089	88.75837	0.851508	4.880738	3.695810	0.421267	1.392303
6	0.007103	88.44636	0.943995	4.896539	3.748843	0.425698	1.538565
7	0.007114	88.20736	0.945563	5.105845	3.737191	0.455820	1.548217
8	0.007119	88.06997	1.002987	5.119243	3.750618	0.495032	1.562145
9	0.007124	87.96147	1.101658	5.112782	3.745867	0.494713	1.583508
10	0.007129	87.83423	1.211821	5.113752	3.740571	0.500902	1.598721
11	0.007135	87.70197	1.328867	5.111956	3.737527	0.501821	1.617854
12	0.007140	87.59500	1.424842	5.105331	3.733929	0.501870	1.639024
13	0.007144	87.50177	1.510576	5.099745	3.730150	0.501640	1.656115
14	0.007148	87.41279	1.591095	5.095871	3.726284	0.501670	1.672294
15	0.007152	87.33206	1.661476	5.092255	3.722495	0.502271	1.689443

Varyans ayrıştırma sonuçlarına göre yoksulluk göstergesi olan IKE değişkeninde 15 yıllık dönem boyunca meydana gelen değişimlerin yaklaşık %87'lik kısmı kendisi tarafından açıklanmaktadır. Modelde yer alan diğer değişkenlere bakıldığında ise IKE değişkeninde bu dönem boyunca meydana gelen değişimlerin yaklaşık %5'i dyy, %3,72'si dis_tic, %1,68'i kbg, %1,66'sı dkg ve son olarak %0.50'si ise issiz değişkenleri tarafından açıklanmaktadır. Bu bağlamda kullanılan modelde yoksulluk göstergesinin değişimlerini açıklayan en önemli değişkenin doğrudan yabancı yatırımlar olduğunu söylemek mümkündür.

5. TARTIŞMA

Düşük ve orta gelirli ülkelerde doğrudan yabancı yatırımın yoksulluğu azaltma ve ekonomik kalkınmayı desteklemedeki rolü son yıllarda çok tartışılan bir konu olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlar, istihdam yaratılması, ekonomik büyüme ve teknoloji ve diğer bilgi biçimlerinin transferi yoluyla yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunabilirken, yoksulluğun azaltılması üzerindeki etkisi otomatik veya kesin değildir.

Çalışmamızda doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk üzerindeki etkisinin kısa dönemde etkili olduğu, ancak uzun dönemde bu etkinin sürdürülebilir olmadığı söylenebilir. İlgili alanyazında ifade edildiği üzere doğrudan yabancı yatırımlar yoksulluğu teknolojik ve yönetsel yayılım etkileri, doğrudan ve dolaylı istihdam yaratma, yenilikçiliği teşvik etme, rekabeti artırma, kurumları iyileştirme mekanizmalarıyla etkileyebilmektedir.

Bu bağlamda çalışmamızda elde edilen sonuçlar doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk üzerindeki etkisinin bu mekanizmalar üzerinden kısmen etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Çalışmamızdan elde edilen bu sonuçların 29 Afrika ülkesini konu alan ve doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu kısmen arttırdığı sonucuna ulaşan Anetor vd. (2020) çalışmasıyla örtüşmesine de sırasıyla Mauritius ve 52 Afrika ülkesi için gerçekleştirilen Fauzel vd. (2016) ve Gohou ve Soumare (2012) çalışmalarıyla benzer sonuçlara eriştiğini söylemek mümkündür.

Çalışmamızda oluşturulan Panel VAR modelinde yer alan kontrol değişkenleri doğrudan yabancı yatırımlar ile yoksulluk ilişkisinde etkin olabileceği beklenen diğer mekanizmalara ilişkin değerlendirmelere ışık tutabilir. Örneğin, çalışmamızda dışa açıklık oranında meydana gelen artışların yoksulluğu azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda doğrudan yabancı yatırımların da getirdiği faydalarla artan katma değerli üretimler yoluyla dışa açıklık oranını artırarak yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlayabileceği söylenebilir. Çalışmamızdan elde edilen bu sonuçlar çeşitli Afrika ülkelerinde dışa açıklık oranının yoksulluğu azaltan bir faktör olduğunu ortaya koyan Anigbogu vd. (2016) ve Anetor vd. (2020) çalışmalarında elde edilen sonuçları desteklemektedir.

Doğal kaynak gelirlerinin yoksulluk üzerindeki olumsuz etkisinin alanyazında doğal kaynak gelirlerine olan bağımlılık nedeniyle artan eşitsizliğin MENA ülkelerinde bir kaynak lanetinden kaynakladığı söylenebilir. Bu bağlamda, bu gelir eşitsizliğinin genellikle zenginliğin az sayıda elitin elinde yoğunlaşması ve yoksul grupların eğitim, istihdam ve diğer kaynaklara erişim fırsatlarının olmamasından kaynaklandığı şeklinde de yorumlanabilir.

Çalışmamızın etki-tepki fonksiyonu sonuçlarında işsizlik oranında meydana gelen artışların yoksulluk oranını arttırdığı görülmektedir. Hanehalkı yoksulluğunun en önemli nedenlerinden biri hiç şüphesiz iş sahibi olamamak ve bu nedenle gelir elde edememekten kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda doğrudan yabancı yatırımların dolaylı veya doğrudan iş imkânları yaratmak suretiyle MENA ülkelerinde yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlayabileceği söylenebilir. Bu çalışmamızdan elde edilen sonuçlar Fauzel vd. (2016) tarafından Morityus işsizlik oranının yoksulluğu azalttığını tespit eden çalışmayla örtüşmektedir.

Son olarak, MENA ülkelerinde incelenen dönem için kişi başına düşen gelir artışlarının yoksulluğu azaltması bu ülkelere sağlanan ekonomik büyümenin toplumun yoksul kesimlerine de sirayet ederek yoksulluk üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Elde edilen söz konusu bulgular Aloui ve Maktouf (2021) tarafından 48 Sahra Altı Afrika ülkesi için gerçekleştirilen ve kişi başına düşen gelir artışının yoksulluğu azaltmadığı bulgusuna ulaşan çalışmanın sonuçlarından farklılaşmaktadır.

Bu bağlamda hem doğrudan yabancı yatırımlar hem de dışa açıklık oranı değişkenlerine verilen tepkiler birlikte değerlendirildiğinde,

- Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin sermaye hareketlerinin önündeki bariyerlerin ortadan kaldırılmasına,
- Yabancıların sabit sermaye yatırımlarının artmasına yönelik gerekli kurumsal ve hukuki altyapının sağlanmasına,
- Ve dış ticaretin önündeki engellerin azaltılmasına,
- İstihdamın nitelik ve niceğinin arttırılmasına,

Yönelik politikalarının yoksulluğu azaltmaya katkı sağlayacağı söylenebilir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu tez çalışması Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltmadaki rolünü kişi başına düşen gelir, dışa açıklık oranı, işsizlik oranı ve doğal kaynak gelirleri değişkenlerini kontrol değişkenleri olarak analize dâhil ederek incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma veri mevcudiyeti göz önünde bulundurularak 12 MENA ülkesi (Cezayir, Bahreyn, Mısır, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Moritanya, Fas, Suudi Arabistan, Sudan ve Tunus) için 1995-2019 dönemi için gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada çok değişkenli Panel VAR modeli oluşturulmuştur. Panel VAR modelinde elde edilen etki-tepki fonksiyonları doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen artışların, kişi başına düşen gelir artışlarının ve işsizliğin düşmesini sağlayacak politikaların ve şokların yoksulluğu azalttığını, doğal kaynak gelirlerindeki artışların ise yoksulluğu olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, varyans ayrıştırmasından elde edilen sonuçlar ise model içerisinde yoksulluk değişkeninde meydana gelen değişimleri açıklayan en önemli değişkenin doğrudan yabancı yatırımlar değişkeni olduğunu göstermektedir.

Elde edilen söz konusu sonuçlar MENA ülkeleri için pek çok politika önerisini beraberinde getirmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların MENA ülkelerinde yoksulluğun azaltılmasında önemli bir rol oynamasını sağlamaya yardımcı olabilecek bazı politika önerileri şu şekilde sıralanabilir.

Çalışmamızdan elde edilen ampirik uygulama sonuçlarına göre MENA ülkelerinde yüksek kaliteli doğrudan yabancı yatırımları çeken uygun bir yatırım ortamı yaratılması yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlayabilecektir. Örneğin, doğrudan yabancı yatırımların önündeki engellerin giderilmesi, bürokrasinin azaltılması, yasal ve düzenleyici çerçevenin iyileştirilmesi ve yatırımcılar için teşvikler sağlanması gibi politikalar uygulanabilir. Elverişli bir yatırım ortamı, ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkıda bulunma olasılığı daha yüksek olan ve yoksulluğun azaltılması için daha faydalı olan doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesine yardımcı olabilir.

İkinci bir politika önerisi, doğrudan yabancı yatırımların yerelleştirilmesinin teşvik edilmesidir. Bu, yabancı yatırımcıların yerel firmalarla ortak olmasını veya mal ve hizmetleri yerel olarak tedarik etmesini zorunlu kılmak gibi önlemleri içerebilir. Yerelleştirme, doğrudan yabancı yatırımların yerel ekonomi üzerinde daha doğrudan ve sürekli bir etkiye sahip olmasını ve yerel halk için istihdam ve diğer ekonomik fırsatların yaratılmasına yol açmasını sağlamaya yardımcı olabilir.

Üçüncü bir politika önerisi, yoksulluğun azaltılması için daha faydalı olabilecek sektörlerle ve endüstrilere odaklanmaktır. Örneğin, imalat ve hizmetler gibi emek yoğun sektörlerdeki doğrudan yabancı yatırımlar, yoksul hane halkları için daha fazla iş ve gelir elde etme fırsatları yaratılmasına yol açabilir. Benzer şekilde, tarım ve perakende gibi iç pazarla bağlantılı sektörlerdeki doğrudan yabancı yatırımların yerel ekonomi üzerinde daha doğrudan ve sürekli bir etkisi olabilir ve yoksulluğun azaltılması için daha faydalı olabilir.

Dördüncü bir politika önerisi, eğitime, becerilere ve insan sermayesine yatırım yapmaktır. Bu politikalar, eğitim kalitesinin artırılması ve işçiler ve girişimciler için eğitim ve diğer destek biçimlerinin sağlanması gibi önlemleri içerebilir. Beşeri sermayeye yatırım yapmak, yerel işgücünün doğrudan yabancı yatırımlardan ve diğer ekonomik fırsatlardan yararlanabilmesini ve doğrudan yabancı yatırımın yoksulluğun azaltılması için daha faydalı olmasını sağlamaya yardımcı olabilir.

Son olarak, doğrudan yabancı yatırımların faydalarının daha geniş çapta paylaşılması ve olumsuz etkilerinin en aza indirilmesidir. Bu, yabancı yatırımcıların davranışlarını düzenlemek, kurumsal sosyal sorumluluğu teşvik etmek ve eşitsizliği ve diğer sosyal ve ekonomik dışlanma biçimlerini azaltmayı amaçlayan politikaları uygulamak gibi önlemleri içerebilir.

7. KAYNAKLAR

Abrigo MR, Love I. (2016). Estimation of panel vector autoregression in Stata. *The Stata Journal*, 16(3):778-804.

Acar M. (2016). Doğrudan Yabancı Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3):92-105.

Acaravcı A, Akyol M. (2017). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(1):17-33.

Acet H, Ashurov, EH, Khatir AQ. (2020). Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Orta Asya ülkeleri örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43):391-402.

Adeniyi OA, Omisakin D, Olusegun A, Egwaikhide F, Oyinlola A. (2012). Foreign direct investment, economic growth and financial sector development in small open developing economies. *Economic Analysis & Policy*, 42(1):105-127.

Aderemi TA, Ifeanyi OJ, Olusegun FL, Florence IA. (2020). Re-investigating foreign direct investment and poverty alleviation: does status quo still hold within ECOWAS Sub-Region?. *EuroEconomica*, 3(39):29-37.

Agarwal M, Atri P, Kundu S. (2017). Foreign direct investment and poverty reduction: India in regional context. *South Asia Economic Journal*, 18(2):135-157.

Alkire S, Foster J, Santos ME. (2012). The value-added of multidimensional poverty measures. <http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Summary-of-Debate-with-Martin-Ravallion.pdf>

Aloui Z, Maktouf S. (2021). The impact of foreign direct investment and international remittances on poverty: evidence from Sub-Saharan African Countries in 1996–2017. *Transnational Corporations Review*, 1-12.

Alvarado R, Iniguez M, Ponce P. (2017). Foreign direct investment and economic growth in Latin America. *Economic Analysis and Policy*, 56:176-187.

Anetor FO, Esho E, Verhoef G. (2020). The impact of foreign direct investment, foreign aid and trade on poverty reduction: Evidence from Sub-Saharan African countries. *Cogent Economics & Finance*, 8(1), 1737347:1-14.

Anigbogu TU, Edoko TD, Okoli IM. (2016). Foreign direct investment and poverty reduction in Nigeria. *International Journal of Business and Management Invention*, 5(6):19-28.

Anwar S, Nguyen LP. (2010). Foreign direct investment and economic growth in Vietnam. *Asia Pacific Business Review*, 16(1-2):183-202.

Assaad R, Krafft C, Salehi-Isfahani D. (2018). Does the type of higher education affect labor market outcomes? Evidence from Egypt and Jordan. *Higher Education*, 75(6):945-995.

Atkinson AB. (2003). Multidimensional deprivation: contrasting social welfare and counting approaches. *The Journal of Economic Inequality*, 1(1):51-65.

Ayaydın H. (2010). Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1):133-145.

Azman-Saini WNW, Baharumshah AZ, Law SH. (2010). Foreign direct investment, economic freedom and economic growth: International evidence. *Economic Modelling*, 27(5):1079-1089.

Bilal Khan M, Huobao X, Saleem H. (2019). Direct impact of inflow of foreign direct investment on poverty reduction in Pakistan: a bonds testing approach. *Economic Research-Ekonomska istraživanja*, 32(1):3647-3666.

Borensztein E, De Gregorio J, Lee JW. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of International Economics*, 45(1):115-135.

Bostan A, Kelleci SU, Yılmaz A. (2016). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Avrasya ekonomileri örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(5):23-36.

Breusch TS, Pagan AR. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1):239-253.

Clootens N, Ben Ali MS. (2021). The Resource Curse: How Can Oil Shape MENA Countries' Economic Development?. *Economic Development in the MENA Region*. Springer, Cham, 119-137.

Curtis B, Cosgrove S. (2021). Building a framework for understanding poverty. *Understanding Global Poverty*. Routledge. 1-23.

Çeştepe H, Tatar HE. (2019). Doğrudan yabancı yatırımlar, istihdam ve gelir eşitsizliği: Gelişmiş ülkeler örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2):123-152.

Dada JT, Akinlo T. (2021). Foreign direct investment and poverty reduction in sub-Saharan Africa: does environmental degradation matter?. *Future Business Journal*, 7(1):1-10.

Dhrifi A, Jaziri R, Alnahdi S. (2020). Does foreign direct investment and environmental degradation matter for poverty? *Evidence from developing countries. Structural Change and Economic Dynamics*, 52:13-21.

Do QA, Le QH, Nguyen TD, Vu VA, Tran LH, Nguyen CTT. (2021). Spatial impact of foreign direct investment on poverty reduction in Vietnam. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(7) 292:1-16.

Ekinci A. (2011). Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdama etkisi:

Türkiye uygulaması (1980-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2):71-96.

Erçakar ME, Güvenoğlu H. (2018). Doğrudan Yabancı Yatırımların İşsizlik Üzerine Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2016). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(ICEESS'18):349-356.

Evcim N, Güneş S, Orhan HSK. (2019). Yoksulluk ve ekonomik göstergeler arasındaki ilişki: Mena bölgesi analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36):291-310.

Farzanegan MR, Gholipour HF. (2021). Youth unemployment and quality of education in the mena: an empirical investigation. *Economic Development in the MENA Region*. Springer, Cham. 65-84.

Fauzel S, Seetanah B, Sannasse RV. (2016). A dynamic investigation of foreign direct investment and poverty reduction in Mauritius. *Theoretical Economics Letters*, 6(2):289-303.

Gohou G, Soumaré I. (2012). Does foreign direct investment reduce poverty in Africa and are there regional differences?. *World development*, 40(1):75-95.

Gökmenoğlu KK, Apinran MO, Taşpınar N. (2018). Impact of foreign direct investment on human development index in Nigeria. *Business and Economics Research Journal*, 9(1):1-14.

Huang CH, Teng KF, Tsai PL. (2010). Inward and outward foreign direct investment and poverty: East Asia vs. Latin America. *Review of World Economics*, 146(4):763-779.

Iamsiraroj S. (2016). The foreign direct investment–economic growth nexus. *International Review of Economics & Finance*, 42:116-133.

International Monetary Fund (IMF). (2019). Regional Economic Outlook: Middle East, North Africa, Afghanistan, and Pakistan. Washington, DC: International Monetary Fund.

Jalilian H, Weiss J. (2002). Foreign direct investment and poverty in the ASEAN region. *ASEAN Economic Bulletin*, 19(3): 231-253.

Jenkins C, Thomas L. (2002). Foreign direct investment in Southern Africa: Determinants, characteristics and implications for economic growth and poverty alleviation. CSAE, University of Oxford. 1-60.

Klein M, Aaron C, Hadjimichael B. (2001). Foreign Direct Investment and Poverty Reduction. Development Research Group, International Trade Team, The World Bank

Laderchi CR, Saith R, Stewart F. (2003). Does it matter that we do not agree on the definition of poverty? A comparison of four approaches. *Oxford Development Studies*, 31(3):243-274.

Levine R, Loayza VN, Beck T. (2000). Financial intermediation and growth: Causality and causes. *Journal of Monetary Economics*, 46(2000):31–77.

Lipton M, Ravallion M. (1993). Poverty and policy. *Handbook of Development Economics*, 3: 2551-2657.

Magombeyi MT, Odhiambo NM. (2017). Foreign direct investment and poverty reduction. *Comparative Economic Research*, 20(2):73-89.

Msuya E. (2007). The impact of foreign direct investment on agricultural productivity and poverty reduction in Tanzania. <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/3671/>. Erişim tarihi: 12.05.2022.

Muasher M. (2013). The path to sustainable political parties in the Arab world. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.

Mucuk M, Demirsel MT. (2009). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik performans. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21):365-373.

Noyan Yalman İ, Koşaroğlu ŞM. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Ve İşsizlik Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 1(2):191-205.

Ogunniyi MB, Igberi CO. (2014). The impact of foreign direct investment on poverty reduction in Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(14):73-89.

Öncü E, Çelik Ş. (2018). Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme ilişkisi: BRİCT ülkeleri panel nedensellik analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17. UİK Özel Sayısı: 403-414.

Paul J, Jadhav P. (2020). Institutional determinants of foreign direct investment inflows: evidence from emerging markets. *International Journal of Emerging Markets*, 15(2):245-261.

Pesaran MH. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. University of Cambridge, Faculty of Economics, *Cambridge Working Papers in Economics*, No. 0435.

Pesaran MH. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2):265-312.

Pesaran MH, Smith R. (1995). Estimating long-run relationships from dynamic heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 68(1):79-113.

Pesaran MH, Ullah A, Yamagata T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1):105-127.

Quinonez P, Saenz J, Solorzano J. (2018). Does foreign direct investment reduce poverty? The case of Latin America in the twenty-first century. *Business and Economic Horizons (BEH)*, 14(1232-2019-851):488-500.

Ravallion M. (1992). Poverty freak: a guide to concepts and methods, Living Standards Measurement Papers, The World Bank.

Sağdıç EN, Yıldız F, Sayın HH. (2020). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Vergi Gelirleri Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kırılgan Beşli Ülkeler Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(28):680-699.

Sameti M, Esfahani RD, Haghighi HK. (2012). Theories of poverty: A comparative analysis. *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*, 1(6):45-56.

Sarisoy I, Selcuk KOC. (2012). The effect of foreign direct investment on poverty: Panel regression analysis for 40 selected underdeveloped and developing countries. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3):225-240.

Sen A. (1985). Well-being, agency and freedom: The Dewey lectures 1984. *The Journal of Philosophy*, 82(4):169-221.

Sen A. (1999) Development as Freedom. New York: Anchor Books.

Seyidoğlu H. (2003). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, 15. Baskı, Güzem Can Yayınları No: 20, İstanbul.

Sims CA. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometric*, 48:1–48.

Szkorupová Z. (2014). A causal relationship between foreign direct investment, economic growth and export for Slovakia. *Procedia Economics and Finance*, 15:123-128.

Şahbaz A, Buluş A, Kaleci, F. (2016). Dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar ve yoksulluk ilişkisi: Türkiye örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(4):1106-1117.

Townsend P. (1979). Poverty in the United Kingdom (London, Harmondsworth, Penguin).
United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2021). World Investment Report 2021: Investment and the Future of Work. Geneva, Switzerland: UNCTAD.

World Bank (2004). World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty, Washington, DC: World Bank.

World Bank. (2019). The Middle East and North Africa: A Region at a Crossroads. Washington, DC: World Bank.

World Bank. (2022). Poverty and Shared Prosperity 2022: Correcting Course.

Yılmaz M. (2010). Doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir deneme. *Celal Bayar Üniversitesi SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1):241-260.